

AVRUPADA ZİRAAT REJİMLERİ ve ZİRAAT REFORMLARI

Yazan :

Dr. Gerhard Kessler

Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Ord. Profesörü

1750 den 1850 ye kadar geçen zaman zarfında Avrupa memleketlerinin çoğunda iç politika meselelerinin en önemlisi köylünün hukukî durumu idi; bu itibarla "ziraat mesele,, o zamanların "sosyal mesele,, si demekti ve hakikaten İslanda, Rusya gibi memleketlerde 20 inci asra gelinceye kadar ziraat mesele günün en ehemmiyet'i davası olmakta devam etmiştir. Bazı memleketlerde ziraat mesele ihtilâl yoluyla halledilmiştir (Fransa, Rusya, Estonya, Letonya), diğer bir kısım memleket'erde ihtilâl hareketleri meselenin hallini hiç değilse bir dereceye kadar hızlandırmıştır (bazı Alman prenslikleri, Avusturya, Polonya, Romanya, İrlanda). Diğer bazı memleketlerde ise ziraat mesele tartılı ve itinalı reform kanunları yoluyla yavaş ve sindire sindire halledilmiştir. Nihayet bazı memleketlerde de *I. Napoleon*'un ve büyük Fransız ihtilâl'ine ait fikirlerin tesiri altında süratli bir değişme yoluna sapılmıştır (Hollanda, şimal batı Almanya). 1750 denberi ne ziraat ihtilâllere ve ne de sistemli ziraat reformlarına başxurmayan memleketlerin sayısı pek azdır (İspanya, İtalya, Büyük Britanya); bu memleketlerde koyu din taassubunun hâkim olduğu bin yıllık devirden (orta çağdan) kılma ziraat rejimleri bir çok kısımlarda hemen hiç bir değişikliğe uğramadan devam etmektedir. Macaristan da ziraat reformlarının tesirine pek az maruz kalmıştır. Bu memlekette büyük toprak mülkiyetine sahip zadedânın siyasî a'andaki hâkimiyeti geri ziraat rejimiyle pek sıkı şekilde ilgili bulunmaktadır.

Avrupada geçen iki yüz yıl içerisinde ziraat ihtilâllere ve reformlara yol açmış olan ziraat mesele şüphesiz 18 inci asırda ortaya çıkmış değildi. Bu mesele köklerini orta çağın derinlikleri içerisine salmıştır; ziraatin pek bozuk bir durumda bulunuşu, daha orta çağın son devir'lerinde bir çok memleketlerde köylü isyanlarına sebebiyet vermişti (Büyük Britanya 1381, Fransa 1358, Almanyada 1491/93, 1513/15, 1525). Fakat 18 inci asırdan evvel, devlet umumiyetle köylünün durumu ile pek az meşgul olmuş veya bu işlere karşı hiç bir

alâka göstermemiştir; bütün dikkat ve alâkasını, harp hizmetinde yararlıklarından istifade ettiği için şövalyelere, ellerinde paraları olduğu, vergi ödedikleri ve ödünç para verdikleri için şehirlilere ve nihayet cennetin yolunu diledikleri gibi açıp kapadıkları için papas ve ruhbanlara hasretmiştir. Kendi hal'lerinde çalışarak bütün içtimâî zümrelerin ekmeğine buğday yetiştirmekle mükellef olan köylüler (Reaya) ise büyük toprak sahibi, zadedânın, ruhanî veya şehirli sınıfların keyfî idaresine terkedilmişlerdir. Bu suretle orta çağın "toprak hâkimiyeti,, 18 ve 19 uncu asra gelinceye kadar Avrupa köylülerinin mukadderatını tayin eden bir kuvvet olarak varlığını hissettirmiştir. "Toprak hâkimiyeti,, ni gözönüne almadan ne İspanyada, İtalyada ve Büyük Britanyada kiracı köylülerin bugünkü durumunu anlamaya ve ne de diğer Avrupa mem'eketlerinde, ziraî reform ve ihtilâllerin derin izlerini taşıyan köylü statüsü hakkında fikir edinmeğe imkân vardır.

Büyük toprak mülkiyetinin doğurduğu hâkimiyet rejimine (Toprak hâkimiyeti — "Grundherrschaft,,), arazi sahibi ile tarla üzerinde çalışanların (köylünün) sosyal durum'arı bakımından iki farklı kategoriye ayrıldıkları yerlerde rastlanır. Toprağın sahibi o'an senyörler mülklerinden —aynî hâsılât veya para geliri şeklinde— rant alırlar; köylüler, mülkiyet hakkına sahip olmadıkları ve ancak intifa ve tasarruf hakkından az çok emniyetle faydalanabildikleri toprak üzerinde otururlar, onu iş'ler ve hâsılâtın bir kısmını toprağın sahip ve malikine verirler. Toprak hâkimiyeti bazı hallerde ziraî bir işletmeyi de şümulü içerisine almış olabilir; bu takdirde o işletme içerisinde angarya suretiyle çalıştırılmak üzere hariçten köylüler celbedilir. Orta çağın ilk yarısında bu türlü angarya'ar Avuranın her yerine yayılmışlar; ikinci yarısında ise batı Avrupada yavaş yavaş ortadan kalkmışlardır. Bu suretle Batı Avrupa ülkelerinde toprak hâkimiyeti, o toprak'ara sahip bulunan zadedânın, ruhânilerin veya şehirliilerin rant kaynağı haline gelmiştir; hattâ bu kimseler bizzat çiftlikten ayrılmışlar, kendi'lerine rant vermekle mükellef tutulan köylülerden uzak mesafelerde yaşamaya başlamışlardır.

Doğu Prusyada, Elbe'nin şark kıyılarında ve Bavyera - Bohemya dağlarının doğusunda ise büyük toprak sahiplerine ait ziraî işletmeler mevcudiyetlerini muhafaza etmişler ve hattâ zamanla köylülere ait toprakların bir kısmını çekip alarak bir hayli büyümüşlerdir. Bu suretle şarkta, daha aşağıda bahsedeceğimiz "Çiftlik Hâkimiyeti,,

(Gutsherrschaft) ortaya çıkmıştır. Bu hâkimiyetin en yüksek devresine ancak 16 - 17 inci asırlarda vâsıl olduğu görülmektedir.

Orta çağda büyük arazi sahibi senyörler hıristiyan Avrupanın hemen bütün ziraat topraklarını mülkiyetleri altına almışlardır. Toprak hâkimiyetine bağlı olmayan hür köylülere Norveğin büyük bir kısmında ve Norveçliler tarafından tesis ve iskân edilmiş olan İrlanda Adasında, İsveçin nisbeten daha küçük kısımlarında, Slezvig - Holştayn'in bazı bölgelerinde (Nordfriesland, Ditmarschen), Baltık denizinin cenup kıyılarında (Ostfriesland, kısmen bugünkü Hollanda), İsviçrenin bazı yerlerinde, Doğu Almanyanın kolonize edilmiş toprakları üzerinde (bilhassa Şarkî Prusyada), Polonyanın dağılık bazı sahalarında ve nihayet Siebenbürgen'in cenubunda tesadüf edilir. Fakat bütün bu müstakil köylüler büyük toprak mülkiyeti denizinde küçük adalardan başka bir şey değildirler. Toprak hâkimiyeti sistemi en hudutsuz şekliyle Fransada yayılmış ve tutunmuştur; netekim, "Nu'le terre sans seigneur,, (Efendisiz toprak olmaz) kaidesi bunu açıkça göstermektedir. İspanya, İngiltere ve Batı Almanya da aşağı yukarı aynı manzarayı arzederler. Şarkî Roma imparatorluğu (Bizans) dahi Asya içerilerine kadar büyük toprak hâkimiyetinin câri olduğu bir ülke mânâsında anlaşılmalıdır. Bizans müesseseleri Rusya'da hukuk nizamına da tesir etmişlerdir.

Bahsettiğimiz bu ziraat rejiminin köklerini tek bir asla bağlamak mümkün değildir. Bu köklerden en kuvvetlisi ilk çağların (antiquité) sonunda Roma imparatorluğu müesseselerine kadar indirilebilir; bu müesseseler Cermen kavimlerinin muhacereti, devrinden sonra da mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Fakat Cermenler Roma Devletinin bütün batı yarısına sahip olduktan sonra, eski Cermen hukuk geleneğinin de Roma imparatorluğundan kalma müesseseler yanında ehemmiyetli bir rol oynadığı görülmüştür. Toprağın en büyük sahip ve mâliki bidayette her yerde ülkenin hâkimi olan kayser, kral, kont idi. Kendi hâkimiyetleri altında bulundurdıkları mülk toprakların büyük parçalarını zaman geçtikçe yüksek payeli memurlarına ve idare âmirlerine bağışladılar. Bu suretle asilzadelere ait toprak mülkiyeti kurulmuş oldu. Kılınla fethedilmiş olan ülkelerde (bilhassa eski Roma imparatorluğuna katılmış olan civar memleketlerde) hükümdar ve asilzadelere ait büyük toprak mülkiyetinin ko'aylıkla yerleşebileceği geniş sahalar mevcuttu. Diğer taraftan, Almanya, İsveç, Polonya, Rusya gibi ormanlık memleketlerde hükümdarlar sahipsiz buldukları topraklara el koyabilmekte idiler. Bunun gibi, mülkiyeti,

kliseye (piskoposlara, manastırlara ilh.) ait büyük topraklar da, aradan uzun asırlar geçtikçe, şümüllü birer müessese haline geldi'er. Bütün halk tabakalarına mensup dindar şahısların hediye'leri ve vasiyetname yoluyla yaptıkları bağış'ar sayesinde kilise mülkiyeti gittikçe genişledi. Orta çağın ikinci yarısında şehirlerin de, kâh hükümdar tarafından kendilerine toprak bağışlanmak, kâh arazi satın almak suretiyle, büyük toprak sahibi haline geldikleri görü'dü. Hatta şehir'i ailelerden bazılarının köylerde tarla edinerek toprak hâkimiyetini ellerine geçirdikleri vâkidir; bilhassa şimal ve orta İtalyada zaman'a şehirliler elinde toplanmış olan büyük toprak mülkiyeti bu güne kadar devam edip gelmiştir; doğu Avrupanın kolonize edilmiş toprakları da (Doğu Prusya, Kurland, Livland) bu arada zikredilebilir.

Toprak hâkimiyeti, bilhassa eski asırlarda, pek geniş sahalara kaplayordu. Bu sahalarda çiftlikler ve onlara bağlı muntazam büyük zirai işle'me'er (villa, court, mansor) tesis edilmişlerdi. Daha sonraki devirlerde dağınık mülkiyet şekline diğer'lerinden daha fazla tesadüf edilmeğe başlandı; bu nevi mülkiyetin en ziyade mevcut olduğu yerler bilhassa kilise'ere ait topraklardı; filhakika klisenin büyük toprak mü'kiyeti yüzlerce köy ve kasabada irili ufaklı tarlalar halinde dağılmış ve klise mülkiyeti oralarda bu tar'alarla temsil edilmiştir. Bu hallerde mülk sahip'lerine bağlı köylülerin verdik'eri mahsulü ve ödedikleri parayı toplamak, ait olduğu yerlere sevk etmek için, köy ve kasabalarda ayrıca tahsil makamları kurulmuştu. Orta çağın sonlarına doğru Batı ve Orta Avrupa mem'eketlerinin çoğunda mülkiyet hakkı o kadar parçalanmış ve dağılmıştı ki, ekseriya bir tek köyde savıları yarım düzünevi bulan büyük mülk sahiplerinin yanyana bitişik tarlalarına rastlamak mümkündü. Doğu Prusvada ise toprak mülkiyeti parçalanmamıştı; bu sebeple orada büyük toprak mü'kiyeti zamanla inkişaf ederek her biri kendi başına istihsalde bulunan birer çiftlik haline gelmiştir.

Köylülerin mülk sahiplerine (ağalar ve senyörlerine) her sene muayyen vadeler'e ödemeğe mükel'ef tutuldukları resimler bidayette sırf aynı natural vergilerden ibaretti; köylünün tarla mahsullerinden, şarabından, yağından, tavuk ve yumurtalarından, peynirinden, koyunlarından ne kadarını efendisine vereceği tesbit edilmişti. Sonraları bu resimlerin bir kısmı para şek'ine kalbedi'di; bu da ya sabit bir para miktarının tesbiti suretiyle vukua geldi, ki bu halde para kıymetinin düşmesiyle o miktar yavaş yavaş ufalıp azaldı, yahut

da muayyen miktar hububatın veya diğer mahsullerin fiyatına uyacak şekilde mütehavvil para meb'âğları o'arak hesap edildi. Toprak sahibi bu suretle mahsul veya para şeklinde rant alıyordu. İktisat ilminde bahis mevzuu edilen "Toprak Rantı,,nın kökleri işte burada aranmak lâzımdır. Toprak rantlarının yüksekliği, köylünün istihsal faaliyetlerinden hâsil olan randıman yekûnuna kıyasla, pek büyük farklar göstermekte idi; bu miktar bazan normal randımanın yarısını, bazan dörtte birini, beşte birini, altıda birini, yedide birini, bazan da ancak onda birini buluyordu. Bu farklar kaideten her köylünün sahip bulunduğu *tasarruf ve intifa* hakkının nevine tâbidi.

Köylü büyük toprak mülkiyetinin câri olduğu yerlerde bizzat işlediği tarlanın mâliki olamazdı. Ancak içerisinde oturduğu ve günlük faaliyetlerini idare ettiği bina bazı yerlerde kendi mülkiyeti altında bulunabilirdi, fakat bu da çok nadirdi. Köylülerin sahip oldukları tasarruf ve intifa hak'arı da çok farklı idi. En önemli fark, bu hakkın irsî olup olmaması noktasında göze çarpıyordu. Tasarruf hakkı babadan oğula intikal ettiği takdirde "iyi", etmediği takdirde "kötü,, idi. Tasarruf hakkının irsî olmadığı hallerde köylü gerçi kaydi hayat ile tarla üzerinde oturur ve efendisi tarafından kovulamazdı; fakat ölümünden sonra efendisi tarlayı dilediği veçhi'e ölünün çocuklarından birine veya daha uygun gördüğü başka bir köylüye intifa etmek üzere verebilirdi. Mü'k sahibi fiiliyatta toprağı, tasarruf hakkının irsî olmadığı hallerde dahi, ekseriya ölenin oğullarına verirdi. Fakat bu halde tabiatile varislerden hiç biri tarlanın kendisine verilmesini hukukan talep edemezdi. Tasarruf hakkının irsî olduğu hal'lerde ise köylü ailesinin durumu daha çok elverişli idi. Köylünün toprağı, çift hayvanları, âletleri vesaire muhakkak oğul'arında birine intikal edecekti; mülk sahibi olan ağa veya senyör olsa olsa ö'enin erkek çocukları arasında en eh'iyetli gördüğünü seçmek sâlahiyetine sahip bir'unurdu. Toprağı sağlam bir rant kaynağı olarak muhafaza edebilmek için, onu tasarruf ve intifa edenlerin bölüp parçalamalarına, borç vükü altında bırakmalarına, terhin etmelerine cevaz verilmezdi. Mülk sahibinin rıza ve muvafakati olmadan, toprağın satılması veya başkasiyle değıştiri'mesi de caiz değı'di.

Bazı memleketlerde köylü toprağın tasarruf ve intifa hakkına sahip olmavıp ancak *kiracı* sıfatiyle ekip biçebilirdi. Bu kiracılık usulünün köklerini Roma imparatorluğunun son asırlarına kadar götürmek mümkündür. Daha sonraki asır'arda büyük mü'k sahipleri topraklarını tasarruf ve intifa hakkını haiz olan köylüleri zamanla

kiracı durumuna indirmişlerdir. Sistemli bir ziraat reformu tatbik etmemiş olan batı Avrupa memleketlerinde (İspanya, İtalya ve İngilterede) kiracılık usulünün bugün de hâkim vaziyette olduğu görülmektedir. Toprağın tasarruf ve intifa hakkına sahip olan köylülere bu memleketlerde çok nadir rastlanır. Büyük toprak mülkiyetinin câri olduğu hukuk sistemlerinde kiracılık usulünün de muhtelif şekilleri vardır: Bu usul bazan babadan oğula geçmek üzere irsî olabilir, bazan da muayyen bir müddete inhisar eder.

Toprağın irsî kiracısı vaziyetinde olan köylü, kira bedelini zamanında ödediği müddetçe, kendisine kira akdiyle verilmiş olan tarla üzerinde intifa hakkına sahip bulunurdu ve bu hakkı evlâdına veraset yoluyla nakledebilirdi. Kira bedelinin miktarı kimse tarafından değiştirilemezdi; bu bedel mahsul şeklinde olabileceği gibi para şeklinde de olabilirdi. Bu sonuncu şekilde kira bedeli, ya evvelden kat'î ve değişmez olarak tesbit edilirdi, yahut da kat'î şekilde tesbit edilmiş olan muayyen mahsul miktarına karşılık tutulurdu. Ayrıca toprağın her el değiştirmesinde (kiranın başka bir şahsa tevcihi veya çocuklara intikali halinde) bir defaya mahsus resim'er de (laudemium) tahsil edilirdi. Muayyen bir zamana inhisar eden (muvakkat) kiracılık usulünde ise ancak uzun veya kısa seneler için mukavê'e yapılmış olurdu. Mülk sahibi bu vaziyette kira akdinin her defa yenilenmesinde kira miktarını yükseltmek imkânlarına sahipti. Bugün de bilhassa İtalya ve İspanyada mutata olan yarıcılık usulü eskidenberi çok geniş ve yaygın bir sistemdi; bu sistemde sabit bir kira bedeli tediye edilmeyip, toprağın (seneden seneye değişen) umum hâsılatı sabit bir orana göre (ekseriya müsavi parçalarla) mülk sahibi ve kiracı arasında bölüşülür. Yarıcılıkta niza ve hilelere tabiatıyla çok rastlanır. Fransada 17 ve 18 inci asırlarda mülk sahipleri ile yarıcı köylüler arasında büyük toprak mültezimleri sokuldular ve mülk sahiplerine muayyen kira bedelleri temin etmeğe başladılar. Bu büyük toprak mültezimleri yarıcıların vaziyetini çok defa tahammül edilmez hale getirmişlerdi.

Büyük toprak mülkiyeti devrinde köylülerin tarhaları üzerinde intifa veya kira hakları farklı olduğu gibi, şahsî hukuk statüleri de ehemmiyetli değişiklikler göstermekte idi. Köylülerden bir kısmı şahsen hür olduğu halde diğer kısmı hürriyetten mahrumdu; bunlar bir sönyöre "tâbi,, vaziyette, yâni Fransızca tâbirle "serfs,, ("servi,,) durumunda idiler; fakat bu serfliği ilk Yunan ve Roma medeniyetlerinde rastlanan kölelik müessesesi ile karıştırmamak lâzımdır; zira

serfler eski devirlerdeki köleler gibi şahsî haklara sahip olmıyan birer eşya vaziyetinde değil, bilâkis tâbi buldukları senyörlere para ödemek ve bazan da bilfiil hizmet görmekle mükellef tutulan hukukî şahsiyetlerdi. Tarihte Servaj müessesesinin kökleri araştırılacak olursa, kısmen Roma imparatorluk devrinin hukuk sistemine, kısmen de eski Cermen ve Silâv hukuk müesseselerine kadar derinleşmek icabedecektir. Orta çağın ilk asırlarında hür şahısların, bir senyör himayesine sığınmak için, kendi ihtiyarlarıyla hürriyetlerinden feragat ederek serflik haline düşmeleri nadir tesadüf edilen hâdiselerden değildi. Diğer taraftan hürriyetlerine sahip olmıyan bazı kimselerin de azat edilmek suretiyle şahsî hürriyetlerini kazandıkları ve hatta asillik payesine yükseldiklerine tesadüf ediliyordu (asillige kabul edilen bu gibi kimselere o vakitler hükümdar veya büyük senyörler hizmetinde bulunan hürriyetsiz kimseler mânasında "Ministerial,, ünvanı verilmekte idi.) Büyük toprak mülkiyetinin câri olduğu bazı yerlerde *bütün* köylüler zamanla hürriyetlerini kaybetmişlerdi; oralarda yerleşen veya çift çubuk edinen kimseler ister istemez serf durumuna düşmekte idiler (bu hale "mahallî veya tabii serflik,, deniliyordu). Diğer bazı yerlerde ise bütün köylüler —tasarruf ve intifa hakları ne vaziyette olursa olsun— orta çağ sonlarına doğru şahsî hürriyetlerini kazanmışlardı, meselâ İtalyada, batı ve orta Fransada, İngiltere ve İrlandada, şimal batı Almanyada köylüler bu suretle serflikten kurtulmuşlardı. Başka memleketlerde (meselâ doğu Fransada ve cenup Almanyada) servaj usulünün eski şekli 18 inci ve kısmen 19 uncu asra kadar devam etmiştir. Servajın, 16 ncı asırdan heri doğu Almanyada ve doğu Avrupada, yâni büyük toprak hâkimiyetinin câri olduğu ülkelerde beliren *son* tezahürlerinden aşağıda, batı Avrupaya mahsus büyük çiftliklerin hususiyetleri gözden geçirilirken, bahsedilecektir. Burada şimdilik servajın *ilk* şeklini gözden geçirmekle iktifa ediyoruz.

Batı Avrupa memleketlerinde serf, efendisine şahsî bağlılığının bedeli olarak her sene cüz'î bir para meblâğı ödemek veya bir miktar tavuk vermekle mükellefti. Böyle bir külfet köylü için ezici bir yük değildi; bunun mânası ancak senyörün hâkimiyetini tasdika yarayan bir bağlılık alâmetinden ibaretti. 18 inci asırda Fransada ve Almanyada yüksek mevkileri işgal eden ve akademik tahsil görmüş olan bazı kimselerin eskidenberi şahsen bağlı buldukları senyörlerine hâlâ bir bedel ödedikleri görülmekte idi. Yine hu meyanda, serfin ölümü dolayısıyla muayyen bir resim ödemek mükellefiyeti de (mortuarium)

ekseri hallerde devam etmekte idi. Bu resim çok defa müteveffanın menkul tereklesinin muayyen bir kısmına tekabül ediyordu (ölen şahıs köylü olduğuna göre sığırlarından en iyisi, kadın serfin, en iyi elbisesi, bazan da serfin her sene efendisine şahsî bağıllık bedeli o'arak ödediği meblâğdan çok daha yüksek bir para meblâğı). Bu resim senyör için, her sene kendisine şahsen bağlı bulunan serflerden aldığı bedelden çok daha ehemmiyetli idi. Bazan serfin evlenmesi münasebetiyle yine bunun gibi bir defaya mahsus bir resim (formariage) alındığı da görülüyordu; bu resim kaide olarak muavven bir para meblâğından veya muayyen miktarda tuzdan ibaret bulunuyordu. Şahsî hürrivetlerine sahip o'mıyanlar dahi çift ve çubuklarını terkettikleri takdirde, ekseriya topraklarından uzaklaşmak için bir bedel tediye etmeğe mecbur tutu'urlardı. Serflikten tamamivle çıkmak istivenler bir "azat bedeli,, öderlerdi. Bu resimlerden ekserisi iktisadî bakımdan pek büyük bir yük teşkil etmemekle beraber, sosyal tesirleri itibarivle asâ'ılataci ve haysivet kırıcı mahiyette idiler; netekim bu sebeple 18 inci asır "Avdın'ık,, devrinde çok şiddetli tenkitlere yol açmışlardı. Şahsî hürrivetleri olmayan köylüler için en can sıkıcı külfet, (gerçi tek tük rastlanan bir hâdisce olmak'a beraber), çocuklarını muavven bir zaman için usak ve hizmetci sıfativle efendilerinin emrine vermek mecburivetinde olmalarıydı. Bu külfet daha 18 inci asrın reform devri hıdevetinde batı Avrupa memleketlerinin hemen hepsinde ortadan kalktığı halde servajın son şekillerivle henüz câri olduğu ve büyük çiftlik ve mâlikâne re'iminin hüküm sürdüğü ülkelerde ehemmiyetli bir rol oynamakta devam etmiş ve köylüler arasında daima nefretle karşılanmıştır.

Toprak ve şahıs üzerindeki hâkimiyetin bir elde toplandığı yerlerde, köylünün efendisine bağıllığı çok sert şekiller alabilirdi. Fakat batı Avrupa memleketlerinde tarihî hâdiseler her iki hâkimiyet şeklinin birbirinden ayrılması neticesini doğurmuşlardır: Toprağın mâl'iki olan asilzade i'ne serfin şahsı üzerinde hak ve salâhivet sahibi senyör ekseriva birbirlerinden uzak yerlerde iki avrı kuvveti temsil edivordı. Bunun gibi, yine çok sık rastlanan hallerden biri de, köylülerin sadece tar'aları dolavisivle bir senyöre bağılı buldukları halde, şahısları bakımından kimseve tâbi olmamaları, vâni şahsî hürrivetlerine sahip bulunmaları idi. Fakat bunun aksi de olabilirdi: Köylü bir toprak mülkiyet sahibi bir çiftçi, yabut köylün sanat erbahı veya memur vazivetinde olduğundan, tabii vüzünden kimseve karşı külfet altında bulunmazdı, fakat şahsen bir senyöre tâbi olduğu için

ona muayyen bir bedel ödemekte devam ederdi. Şehirlerde servajın bütün şekillerine daha orta çağda nihayet verilmişti; netekim batı ve orta-Avrupada “şehir havası hür yapar” (“Stadluft macht frei,”) sözü o vakit’er umumî bir kaide haline gelmişti.

Orta çağda toprak ve şahıs hâkimiyetinden başka, Avrupa köylüsü için ehemmiyetli olan diğerk bir şekil de “kazaî hâkimiyet”, idi. Kaza salâhiyetinin her zaman devlet elinde bulunması şart değildir; netekim bu salâhiyet Avrupanın büyük bir kısmında uzun asırlar komünlerin elinde bulunmuştur. Bu sahada nihayet hükümdar ülkenin en yüksek hâkimi olmak sıfatıyla otoritesini gittikçe tanıtmaya muvaffak olmuş ve adli salâhiyet’erini kısmen yüksek memurlara, kısmen de büyük toprak sahiplerine devretmiştir. Kendilerine bu suretle adli salâhiyet vermiş o’an kimseler geniş saha’lar üzerinde istedikleri gibi ceza vermek hakkına sahip bulunuyorlardı. Hatta kendi bölgeleri içerisinde oturan köylüleri türlü türlü hizmetlerde (inşaat iş’erinde, avcılık ve balıkçılığa yardım iş’lerinde ilh.) kullanabilmek ve onlardan hak’ı haksız her türlü harç alabilmek için bu salâhiyetlerinden çok defa istifade ediyorlardı. Kazaî hâkimiyetle toprak üzerindeki hâkimiyetinin avrı ellerde bulunması halinde, kövü bazan birini diğerkine karşı kullanabilirdi. Fakat her iki hâkimiyetin tek elde birleşmesi halinde, köylüyü son derecede ezen ve sömüren bir kuvvet meydana gelmiş olurdu.

Köylünün en kötü durumda bu’unduğu hal şüphesiz toprak hâkimiyeti ile kazaî hâkimiyetin, zabıta kuvvetinin ve şahıs hâkimiyetinin bir elde toplanması olması idi; hele bu ha’de senyör üstelik köylüleri kendi çiftliğinde çalıştıracak olursa, bunların durumu büsbütün ağırlaşmış olurdu. İşte şimdi bahsedeceğimiz doğu Almanya ve doğu Avrupa bölge’lerinde büyük çiftlikler bu vaziyette idiler. E’be nehrinin ve Bavivera - Bohemya dağlarının doğusunda (vâni doğu Almanya, Bohemya, Mähren, Avusturya, Polonya, Galicya, Macaristan Romanya, Rusya) büyük toprak sahibi olan asilzadeler malikâne’lerinde o kadar geniş hak ve salâhiyetlere sahip bulunuyorlardı ki, hükümdar bi’e bunlara karşı ekseriya sesini çıkaramıyordu. Kral serçisi sövalveve ait çiftliklerden asker devsirebiliyordu ve ufak tefek bazı verçiler tarhedebiliyordu. çiftliğin suçurları içinde çalışan kövüler de hic de’nilse nazari o’arak, hükümdarın adalet divanına hacırmak salâhiyetine sahip idiler; fakat diğerk bütün hususlarda çiftlik sahibi hemen tamamivle hâkim vaziyette idi; kendisine tâbi olan köylüler hükümdarın doğrudan doğruya değil, ancak dolavısıyla

tebaası sayılırdı; onlar asıl çiftlik veya mâlikânelerinde çalıştıkları asilzadelerin tebaası idiler. Bu asilzadeler aralarında bir "Stand,, teşkil ederek hükümdara karşı cephe aldıkları zaman, devletlerini hukukan değilse bile fiilen bir nevi "zadegân cümhuriyeti,, haline kalbetsiler. Bu vaziyette hükümdarın nüfuz ve iktidarı ancak mirî topraklara (domaines) ve kısmen de şehirlere inhisar ediyordu. Tarihte bu gibi zadegân cümhuriyetlerinin kuruldukları yerlere misal olarak Polonya, Macaristan, Baltık devletleri, bazı zaman'arda da Bohemya, Prusya, Eflak ve Buğdan prenslikleri zikredilebilir. Hattâ Rusyanın bile bu arada sayılması mümkündür.

Köylü bu hukukî şartların câri olduğu yerlerde çiftlik sahibi olan şövalyeye çok ağır kayıtlarla bağlı bulunuyordu. Tarlası çiftlik sahibinindi; zabıta ve kaza kuvveti yine onun elinde idi. Şövalye köylünün şahsı üzerinde de hak ve salâhiyet sahibi bulunuyordu, yahut da zaman'a bu salâhiyeti elde etmişti. Köylünün vaziyeti —hukukî bakımdan değilse bile— netice itibariyle bir köleden pek farklı değildi. 18 inci asırda büyük çiftlik sahiplerinin aralarında köylü'leri ve köylü ailelerini mübadele ettikleri, hediye olarak alıp verdikleri, sattıkları, hatta gazetelerle bile açıktan açığa satışa çıkardıkları görülmekte idi. Büyük Fredrik bu hali pek haklı olarak eski Mısırın Firavunlar devrine teşbih etmişti; hattâ vaziyet bazı hallerde —şüphesiz her yerde değil— Mısırda olduğundan da kötü idi.

Batı Avrupa memleketlerinin toprak hâkimiyeti sisteminde köylünün en ağır yükü olan para veya mahsulât şeklinde vergiler, büyük çiftliklerin hâkim bulunduğu yerlerde nisbeten ehemmiyetsiz bir rol oynuyorlardı. Buna mukabil, şövalyelerin köylülerine yükledikleri ve ekseriya batından batına artırdıkları angaryalar o derecede ağırdı. Bu hale doğu Avrupa memleketlerinde 18 inci asra kadar, Rusya ve Romanyada ise 19 uncu asra gelinceye kadar rastlanmıştır. Bu angaryalar köylünün gerek kendi kolu ve gerek koşum hayvanları ve çift âletleri ile gördüğü ağır hizmetlerdi. Köylü ekseriya ufacık tarlasını bile işlemeğe vakit bulamaz ve çoluğuna çocuğuna ancak kıt kanaat bir geçim imkânı temin ederek bütün zamanını efendisinin çiftliğinde sapan sürmeğe ve çapalamağa, gübrelemeğe, mahsul devşirmeğe ve harman etmeğe, koyun yıkama ve kırpmaya, çift ve duvar örmeğe yahut tâmir etmeğe, ev ve ahır inşa veya tâmir etmeğe hasrederdi. Şövalyenin buğdayı değirmene veya pazara köylü tarafından taşınırdı; odununun, tuzunun, bira ve balığının, yününün nakli de yine köylüye düşerdi. Köylü bunlardan başka efendisine haberci

ve postacı (Tataragası) sıfatıyla de hizmet etmeğe mecburdu; bunun gibi av esnasında hayvan sürücülüğü yapmak ve avı kovalamak, balık avına iştirâk etmek de hizmetleri cüm'esindendi. Bütün külfetler —kelimenin hakikî mânasiyle— “namütenâhî,, denecek kadar çoktu. Zira köylünün görmeğe mükellef olduğu hizmetler ölçülü, yâni haftanın bir veya bir kaç gününe münhasır değildi, bilâkis her zaman, efendisi ne vakit çağırırsa çalışmakla mükellefti. Bu hizmetlerden bazalarına pek ufak bir para ücreti verilirse de, çoğu karlıksız ve bedelsizdi. Şövalye hayvanlarını ekseriya köyünün dinlendirmeye terkettiği topraklar üzerinde otlatmak hakkına da sahipti. Bidayette bütün köylülerin, müşterek mülkü o'an orman da zamanla çiftlik sahibinin mülkiyetine geçmiş bulunuyordu. Köyü, evvelce şahsî hürriyetine sahip bulunduğu halde, sonradan serf vaziyetine düşmüş olurdu (servajin son şekilleri) ve bu sebeple çocuk'arı da şövalyenin mâlikânesinde usaklık ve hizmetçilik etmeğe mecbur tutulurdu. Köyünün toprağı üzerindeki tasarruf ve intifa hakları her yerde değilse bile bir çok sahalarda gittikçe kötü bir duruma sokulmakta idi, verâset suretiyle babadan intikal edegelen haklar irsî olmaktan çıkıyordu; çiftlik sahibi, kendi işletmesi için daha fazla toprağı ihtivaç hissettiği anda, tarla üzerinde ancak kaydı hayat şartıyla intifa hakkına sahip olan köy'üyü toprağından kovar ve tarlasını kendi mâ'ikânesine ilhak ederdi. Meklenburgda ve batı Pomeranvada büyük şövalyelere ait çiftlik arazisinde bulunan bütün köylülerin elinden toprakları zorla alınmış ve her biri topraksız birer usak sıfatıyla çiftlikte çalışmaya mecbur tutulmuş veya oradan çekip gitmek zorunda bırakılmıştı. Büyük çiftlik sahiplerinin köylüleri topraklarında bıraktıkları ve belki de irsî intifa haklarından do'ayı koşamadıkları halde dahi köy'üler nihayet çiftliğin his ve irade sahibi olmıyan birer demirbaşı haline geldiler; hakikaten de gördükleri muamele hayvanlarınkinden farklı değildi; efendileri kabahat'i gördüklerini döğmek salâhiyetine sahip buldukları gibi, zabıta ve adli kuvveti temsil ettikleri için istediklerini hapsedmek ve her her hangi bir merci tarafından temyiz edilemiyen cezalara çarptırmak imkânlarına da sahip idiler. Bu fiilî kölelik durumundan kurtulmak yollarını arayan köylülerin ve köylü çocuklarının sayısı şüphesiz az değildi; fakat doğu memleket'lerinin çoğunda büyük çiftlik sahipleri köylülerin tarlalarını bırakarak uzaklaşmalarına mâni oldular ve onları aileleriyle beraber ebedî olarak toprağı ve çiftlik hâkimiyetine bağlamağı muvaffak oldular. Gözü pek bir genç buna

rağmen kaçacak olursa (evlilerin kaçmaya cesaret etmeleri hemen hemen imkânsızdı), çiftlik sahibi hükümete başvurarak kaçan şahsın yakalanmasını ve iadesini talep ederdi.

Büyük çiftliklerde köylülerin yüklenmek zorunda oldukları ağır ve kısmen gayri mahdut külfetlere karşı haiz oldukları haklar ve ileri sürebilecekleri iddialar çok ehemmiyetsiz idi: Tarlaları üzerinde babadan kalma, yâni irsî intifa hakkına sahip olan köylü'ler topraklarından uzaklaştırılamazlardı (halbuki intifa hakları ihlâl edilmiş olan köylü'erin kovulması mümkündü). Köylü bir kaza ve felâket (yangın, su basması ilh.) dolayısıyla darda kaldığı zaman, çiftliğin sahibi kendisine icabeden inşa malzemesini, tohum ve hayvanları verir, mahsulün bereketli olmadığı yıllarda yardım ederdi. Köylü yakacak odununu çiftlik sahibine ait ormandan tedarik edebildiği gibi, hayvanlarını da yine efendisine ait mer'alarda otlatırdı. Köylü bunlardan başka ihtiyarlığı esnasında da, çift ve çubuğu oğluna veya damadına geçecek olursa, efendisinden hayatını temin edebilecek ufak bir yardım görürdü. Ahlâkî ve dinî duygularıyla müşfik ve hayırsever davranan bazı şövalyeler köylülerine "patriarkal,, bir alâka gösterirler ve yardımda bulunurlardı; hakikaten bu yüzden bazı çiftlik ve mâlikânelerde köylüler vaziyeti tahammül edilebilir bir hale gelmişti. Fakat büyük çiftliklerin hâkimiyet tesis ettikleri her yerde hukukî şartlar çok ağırdı; keyfî idareye, sömürücülüğe ve kötü muameleye karşı hakikî teminat mevcut değildi. Köylü efendisi tarafından verilen hüküm'er a'eyhine kralın adalet divanına pek nadir hallerde başvurmaya cesaret edebilirdi; hükümdara şikâyetini duyurabilecek vaziyette değildi (bahusus ki ekseriyetle yazı yazmasını da bilmezdi). Hizmetleri ölçülü (meselâ haftanın üç gününe münbâsır) olan köylülerin durumu, ölçüsüz hizmet görmekle mükel'ef tutulanlardan sünbesiz daha elverişli idi. Fakat hizmetleri ölçülü olanlar da, hayvanlarıyla beraber senvörün toprağında çalıştıkları bir çok günlerde kendi tarlalarını bakımsız bırakmak zorunda kaldıklarından fazlasıyla mutazzır oluyorlardı; bilhassa hasat haftalarında çiftlik sahibi ekseriya iyi havalarda ekinlerini biçirdiği ve anbarlara tasıttığı için, köylüve kendi mahsulünü devşirmek için ancak yağmur'u günler kâhyordu.

Rusvada gerek büyük çiftlik sahipleri ve gerek köylüler çok dindar olduklarından aralarındaki münasebetler ekseriya "patriarkal,, bir şekil almıştı. Bu sebeple orada (ancak 17 inci asırdanberi

tesadüf edilen) servaj daha ziyade kendisine has bir karakter elde etmiştir.

Serf burada toprağı bırakabilir ve şahsî hürriyetini kazanmakla beraber şehre göç edebilirdi; Rusyada 19 uncu asırda şehirlerde yerleşmiş olan ve oralarda küçük sanat erbabı, tüccar ve hatta fabrikatör sıfatiyle hayatlarını temin eden ve bazıları da iktisaden yükselmiş o'an bir çok serflere rastlanmakta idi; fakat bunlar serfliği henüz tamamiyle üzerlerinden atamamış olduklarından şahsen tâbi oldukları efendilerine eskisi gibi bazı mükellefiyetlerle bağlı idiler. Bu bağlılık sonraları doğu Fransa ve cenubî Almanya'da 18 inci asır sonlarına kadar devam etmiş o'an "eski,, mutedil servaj şekline yakın hususiyetler e'de etmişti. Fakat Rusyada da, doğu Almanya'da olduğu gibi toprağı ile ilişiğı kesilmiş olan serflerin a'ınp satıldıkları, yâni eski devirlerdeki kölelerden farksız bir muameleye tâbi tutuldukları görölüyordu.

Avrupada eski büyük toprak hâkimiyetinin câri olduğu sahalara ziraî reformların başlamasından biraz evvelki (yâni aşağı yukarı 18 inci asır orta'arındaki) şeklile umumî bir göz atacak olursak, teferruatın ekseriya renk renk çeşitli bir manzara göstermesine rağmen üç büyük sahanın ayırdelebileceğini görürüz :

1) *Toprak hâkimiyetinin henüz azalmamış* bir kuvvetle câri olduğu ve köylülerin toprağı ekseriya kiracılık usuliyile ekip bictikleri sahalâr : İspanva (zadegân ve ruhban sınıfına mensup büyük arazi sahipleri), Büyük Britanya (zadegân sınıfına mensup büyük arazi sahipleri ve büyük kiracıları), İr'anda (zadegân sınıfına mensup büyük arazi sahipleri ve küçük toprak kiracılar kövül'ler), kısmen İtalva (büyük arazi sahibi zadegân ve şehirliiler, bunlar yanında küçük toprak kiracısı kövül'ler). Savdığımız bu sahalâr arasında sistem'i bir ziraî reformu tatbik eden tek memleket İrlandadır; bu memlekette toprak kiracılarının uzun siyasî çarışmalardan sonra mülk sahibi olabilmeleri temin edilmiştir. Savdığımız diğer ülkelerde ise toprak hâkimiyeti bugün de devam etmektedir. Hatta İngilterede Londra şehri topraklarının büyük bir kısmı bugün bir kaç büyük arazi sahibi lordun elinde to'annmıştır.

2) *Toprak hâkimiyetinin sarsıntıya uğradığı* sahalâr (bu sahalarda büyük arazi sahiplerine ait haklar mem'eketin münevver'leri tarafından eskimis, günü görmüş, âdeta kireçleşmiş, tas'asmış, hulâsa mânanını kavbetmiş birer imtiyaz telâkki ed'mekte ve iktisadî gelişmenin bu imtiyaz'ar yüzünden akamete uğradığı iddia edilmektedir):

Bu vaziyette köylü umumiyetle toprağın intifa hakkına sahiptir; ayrıca toprak kiracılarına da rastlanır. Bu zümrelerin hukukî durumları ve her birinin üzerine aldığı külfet büyük farklar gösterir. Fransa, Hollanda, batı ve cenup Almanya, İsviçre, doğu Alp memleketleri bu durumdadır. Bu ülkelerde büyük toprak hâkimiyeti kısmen ziraat reformlarıyla ve kısmen de Fransız ihtilâlile ortadan kaldırılmıştır.

3) *Büyük çiftliklerin ve malikânelerin* hâkim bulunduğu sahal ar : Doğu A'manyam (Elbe nehrinin doğu kıyılarından itibaren), İskandinavyanın bir kısmının, Bohemyanın, Mähren'in, Avusturyanın, Macaristanın, Polonyanın, Batık memleketlerinin, Romanyanın ve Rusyanın içerisinde buldukları bu sahada köylüler kısmen ziraat reformlarıyla çiftlik ve malikâne hâkimiyetinin boyunduruğundan kurtarılmışlar, kısmen de derebeylerine ait büyük çiftlikler kanun vâzılarının radikal müdahaleleriyle veya ihtilâllerle küçültülmüşler veya büsbütün parçalanmışlardır.

Şimdi, Avrupada 18 inci asırdanberi vukua gelmiş olan ziraat reform ve ihtilâllerin takip ettikleri en önemli yo'ları ve doğurdıkları tesirleri kısaca gözden geçirelim. Yalnız daha evvel şu noktayı ehemmiyetle kaydedelim ki, bu meseleleri tam ve eksiksiz şekide izah edebilmek için her memleketi ve hatta o memleketlerin münferit kısımlarını teker teker ele almak icabeder. Buna da şimdiki halde ne mecmuanın hacmi ve ne de müellifin iktidar ve sa'âhiyeti yeter. O itibarla biraz evvel işaret ettiğimiz meselelere dair izahlarımız mevzuun ancak en ziyade can a'ıcı noktalarına kısa dokunuslardan ibaret kalacaktır. Bu arada hiç olmazsa en ehemmiyetli noktalar hakikate uygun şekilde aydınlatılmış olurlarsa, araştırmalarımızda takip ettiğimiz gayeye gerçekleşmiş nazariyle bakabiliriz.

Avrupada büyük toprak mülkiyeti ile ilgili hâkimiyet şekline 1000 senedenberi, doğu memleketlerinde büyük çiftliklerin kurdukları hâkimiyet rejimine de asırlardanberi rastlanmaktadır. Vaziyet böyle iken, ziraat rejimlerinde derin ve köklü değışmelerin lüzumuna 1750 ile 1850 arasında geçen zaman zarfında kanaat getirmiş olmasının ve o değışmelerin ancak bu devirde kanun veya ihtilâl yoluyla gerçekleştirilmelerinin bazı sebepleri olmak lâzımdır. Bu sebepleri, o zamanlarda hâkim olan *fikir ve prensipleri* gözönüne almadan anlamaya imkân yoktur. Bu fikir ve prensiplerin başlıcaları : Hristiyanlığa derin bir ruh ve mâna vermeğe çalışan, ahlâk suurunu gittikçe incelestiren "pietisme," insanın şeref ve haysiyetine şu veya bu

zümrenin batıl itikatları üzerinde yüksek bir mevki veren ve beşer aklını tarihin gelenek'lerine üstün bir durumda gören "Aydınlık,, felsefesi (Aufklärung)! Büyük topraklara sahip zadedgânın iktidar ve tahakkümünü sarsan veya büsbütün parçalayan mutlakiyet hükümdarlıkları. Köylüyü dahi müsavi haklara sahip bir vatandaş seviyesine yükseltmek istiyen demokrasi idea'i. Devlet teşkilâtında, nüfus ve istihsal artışını kolaylaştıran yeni iktisat ve maliye prensipleri. Cemiyetin asıl ve yegâne üretici sınıfını ziraatte gören Fizyokrazi. İktisadî kuvvetlerin serbest cereyan sayesinde insanlığın en süratli şekilde ilerleyebileceğine inanan klâsik iktisat ilmi. İşte köylünün kurtuluşunda ve serbest mülkiyete kavuşmasında bütün bu fikir kuvvetlerinin ve hareket'lerinin birlikte rol oynadıkları görülmüştür. Bu zamanlarda insanın hem şahsiyetine, hem de maddî - iktisadî refahına ehemmiyet vermiş, ferdin hususî menfaatleri yanında devlet ve cemiyetin umumî menfaatleri de gözönünde tutulmuştur. İnsanlığa yakışmayan bağılıkların yerine hürriyetin geçeceği bekleniyor, eski irrasyonel gelenekler yerine rasyonel bir düzenin kurulacağına inanılıyordu. Halkın ilk tahsile tâbi tutulması fikri bu zamanlarda tutunmaya ve yerleşmeğe başlamıştır; perükler bu zamanda çıkarılıp atılmış, uzun saç örgüleri yine o devir'erde kesilmişti. Müsbet tabiat ilimleri ve teknik yine aynı zamanlarda iler'emişlerdi. Hulâsa, terakki arzusunun en ziyade kuvvetlendiği ve iyimser bir terakki inancının alabildiğine ilerlediği bir devir baş'amış bulunuyordu. İşte büyük ziraat reformların ve ihtilâllerin mânasını tamamiyle anlayabilmek için, hâdiseler arasındaki bu fikir bağlantısını gözönünde tutmak lâzım gelir.

Avrupada daha sonraki zamanlarda kıvılcıdamaya başlayan büyük fikir hareket'eri, "romantizm,, ve "sosyalizm", ziraat reformları üzerine müsbet bir tesir yapapamamışlardır. "Orta çağ,, a karşı (be'ki de farkında olmıyarak) derin bir sempati besleyen romantik cereyan, ziraatte yapılmak istenen bazı reform hareketlerinin ilerlemesine açıktan açığa mâni o'muştur; hatta Almanyada en yakın zamanlarda yeni romantik reaksiyonun (başlıca mümessili *Ricardo Darre'*yi hatırlata'ım) hür köylüyü tekrar bağlamak çarelerini aradığı görülmüştür. Şehirli taraflardan ancak kendi gibileri için düşünülüp hazırlanmış o'an ve o yüzden ancak şehirlerde popüler hale gelebilmiş olan sosya'izm de ziraatle pek fazla meşgul olmamış, hele köylünün ruhiyatını hiç anlamamıştır: Zira köylü her yerde ve her vakit mülk sahibi olabileceği düşünmüş ve hiç bir zaman mülkiyetin cemi-

yetleştirilmesini aklından geçirmemiştir. Bolşevik Rusyada utopyacı sosyalistler bile köylü ruhunu değiştirmeye muvaffak olamamışlardır. Bu itibarla, 1920 dan sonra Rusyada sosyâlistler tarafından ve 1933 den sonra da Almanyada romantikler tarafından ziraî rejim alanında yapılmak istenen değişiklikleri burada bahsettiğimiz ziraî reformlar çerçevesi içerisine almaya imkân yoktur.

Ziraî reformların vukua geldikleri devri dolduran ve o zamanlara hâkim olan fikirler yanında, reform işlerine bizzat önayak olmuş veya o işleri ilerletmiş olan büyük şahsiyetleri de zikretmek lâzımdır. Ekseriya şiddetli mukavemetler'e karşılanan ve bir çok hallerde pek orijinal tedbir'ere ve tecrübeler'e başvuran bu şahsiyetlerden başlıcaları : Prusya kralı *Friedrich Wilhelm I.* (1713 - 1749) ve *Friedrich II.* (1740 - 1786), Avusturya İmparatoriçesi *Maria Theresia* (1740 - 1780) ve müşfik insanî duygu'ariyle tanınmış olan *Kaiser Josef II.* (1780 - 1790), Savoie - Piemont kralı *Emanuel III.* (1730 - 1773), cenup batı Almanyada fizyokrat ruhu taşıyan Baden büyük dük'ü *Karl Friedrich* (1700 - 1811). Fransanın 18 inci asırda, saydığımız bu aydın ruhlu şahsiyetler ayarında basiret ve irade kuvvetine sahip bir hükümdardan mahrum kalışı bu memleket için şüphesiz büyük bir talihsizlik eseri olmuştur. Yukarda saydığımız hükümdarlar yanında, ilerisini gören büyük dev'et adam'arının da sayısı az değildir : Meselâ Prusyada *Fürst von Hardenberg*, *Freiherr von Stein*, Hannover'de *von Münchhausen*, Rusyanın Baltık eyaletlerinde Alman baronları *von Folkersahm*, *von Sivers*, *Schoultz von Ascheraden*, *von Stackelberg* ve *von Üxküll*. Asıl Rusyada 19 uncu asırda *Çar II. Alexandre* (1855 - 1881) den başka *Kisseleff* ve *Rostowieff* gibi devlet adamlarının isimlerini ve 20 inci asırda da büyük başvekil *Stolypin*'i zikretmek lâzımdır. Romanyada 1831 de, biraz evvel zikrettiğimiz Rus generali *Kisseleff*'in ziraî reformlar yolunda açtığı çığır takip edi'di; bu memlekette köylünün kurtarılması yolunda asıl adımı 1864 de Prens *Cuza* attı, fakat bu hizmetine mukabil büyük arazi sahiplerinin tesiriyle 1866 da memleketten kovuldu.

1789 büyük Fransız ihtilâli İsveçe, Rusyaya ve Romanyaya varıncaya kadar Avrupanın her yerinde köylünün durumu üzerine az çok müessir oldu; bu tesirlerin en kuvvetli olduğu yerler Fransanın komşu memleketleri idi (Hollanda ve A'manyada); çok defa mağlûbiyetle neticelenen harpler ziraî reformlar üzerine hayır'ı tesir yapmaktan ve o reform'ari bir kat daha hızlandırmaktan geri kalmadılar. Harpten mağlûp çıkan taraf dış kuvvetlerden kaybettğini iç kuv-

vetlerinde tekrar elde etmek azmiyle reform işlerine koyu'uyordu. 1806/7 yıllarından sonra Prusya, (1855) Kırım harbinden ve (1905) Japon harbin sonra Rusya bu vaziyette idiler. Avrupada 1830 ve 1848 ihtilâlleri, bi'hassa Almanya ve Avusturyada, o vakte kadar geçiktirilmiş olan reform işlerinin reaksiyoner cereyanlara rağmen tutunma ve ilerlemelerine yardım etti. Rusyada 1917 siyâsî ihtilâli pek kısa bir zamanda büyük çiftlikleri ve sonra da büyük toprak sahibi köy'üleri ortadan kaldırdı. Birinci dünya harbini takip eden yıllarda Estonyada, Letonyada, Litvanyada, Po'onya ve Romanyada girişilen köklü (radikal) ziraî reformlar Rus ihtilâlinin kuvvetli tesiri altında vukua ge'mişlerdir. İrlandada yapı'an ziraî reform da birinci dünya harbinden sonra Britanyada e'de edilen tecrübelerle çok yakından ilgilidir. Yukarıdaki kısa işaretlerimizin, hâdiseler arasında tarihî bağlantıyı gözönüne koymaya kâfi geleceklerini umuyoruz. Büyük ziraî reformları ve ihtilâlleri kendi başlarına değil; bilâkis vukua ge'dikleri zamanın fikir hareketleri ve siyâsî mücadeleleri içerisinde tanımaya dikkat etme'idir. Biz bu noktaya ehemmiyet vererek, eserlerindeki kuvvetli tahliller veya tenkitler sayesinde ziraî reformlara müessir olan bir kaç büyük muharir ve şaire işaret edeceğiz. Fransada bu bakımdan başta *Jean Jaques Rousseau* olmak üzere *La Bruyère*, *Boncerf* gibi bir çok fikir adamlarını zikretmek lâzımgelir. Rusyada da kuvvet'i münnekkitlerin ve şairlerin fikirlere hareket ve heyecan aşıladıkları görülmüştür. *Raditscheff* köylüleri korumak kaygusuyla giriştiği mücadele yüzünden ölüme mahkûm edilmiş ve sonra da Sibiryaya sürülmüştü. *Turgenieff*'m bir kitabı *Çar II. Aleksandr*'e tesir etmiş ve onu ziraî reform davasının başında yer almaya sevk etmiştir. 19 uncu asrın ortasında Rus edebiyatının servaia karşı ateş'i bir mücadele ruhiyle dolu olduğu görülmektedir. Yalnız Almanvada, *Klopstock*, *Lessing*, *Wieland*, *Herder*, *Goethe*(1) *Schiller*'m açtıkları klâsik çığır, o vakitler memleketin en büyük içtimâî derdi olan kövlünün yoksulluğuna ve sefa'etine karşı âdeta gözü kapalı denecek kadar yabancı kalmıştı. Bu sebeple Almanvada

(1) *Goethe* "Faust", kahraman'ın, hayatının son senelerinde, kurutulmuş bataklık sahalarda köylüleri yerleştirmek tasavvurunu beslediğini anlatıyor. Fakat bu tasavvur ihtiyar âmanın zihninde boş bir hayalden ileri gidemiyor. Faust henüz tamamiyle yaşlanıp çökmediği zamanlarda büyük çiftliği hakkındaki plânlarının tatbikine elverişli görmediği eski bir köylü ailesini bütün çift ve çubuğu ile ortadan kaldıracak kadar ileri gitmiştir.

ıçtımâî terakkiye öncülük edenler şair ve muharrirler değil, devlet ve idare adamları olmuştur.

Bu münasebetle, tetkikimizin başlangıç kısmını bitirmeden önce, ehemmiyetli gördüğümüz diğer bir nokta üzerine daha dikkat nazarını çekelim : 18 ve 19 uncu asırlarda yapılan ziraî reformlar köylünün vaziyeti ile meşgul oldukları halde, bu reform'ların hiç birinde köylüler kendileri tarafından hazırlanmış programlar ve münferit tekliflerle aktif bir rol oynamadıkları gibi, o işlerde çalışan şahsiyetler arasında da her hangi bir köylüye veya köylülerin teşkil ettikleri bir organizasyonun şefine rastlanmamıştır. Köylüyü hürriyete kavuşturan ve iktisadî durumunu düzeltenler daima hükümdarlar, asilzadeler, burjuvazi sınıfına mensup devlet ve politika adamları olmuştur. Köylü bütün bu faa'iyetlerinde aktif değil, pasif kalmış, reform hareketlerinin yapıcısı değil, ancak konusu olmuştur. Büyük Fransız ihtilâli esnasında zadedân şato'larının köylüler tarafından ateşe verilmesini her halde hakikî bir ziraî reform mânasında almayla imkân yoktur. Bu vaziyet 1917 den beri doğu Avrupada tamamiyle değişmiştir; köylüyü burada tam mânasiyle hareketli, asabî bir hava içerisinde, ihtilâlcı, atılgan, aktif bir durumda görüyoruz. Fakat 18 ve 19 uncu asırlarda o kadar sessiz ve çekingen durmasının sebepleri ne olabilirdi? Bu sebepleri de yine o zamanın umumî şartlarında aramak lâzımdır. 18 inci asırda reform hareketleri başladığı zaman, ekseri Avrupa memleketlerinde köylüler cemiyetin en geri sınıfını teşkil ediyorlardı, çoğu tahsilsiz veya pek az tahsil görmüş vaziyette idi; teşkilâtları, şef'eri, neşir vasıtaları yoktu; menfaatlerini kendi güçleriyle koruyabilecek ve temsil edebilecek iktidarda değillerdi; uzun asırlardan beri gelenek ve görenek bağlarıyla kıpırdayamayacak surette bağlanmış'ar, daima boyun eğmeğe ve her şeye tahammül etmeğe alıştırılmışlardı; hatta bazı hallerde teşebbüs edilen reform hareketlerinin fena vaziyet'lerini bir kat daha kötüleştirceğinden korktukları için, koruyucu ve kurtarıcıma karşı çekingen, güvensiz bir vaziyet takınmışlar, hazan ayak bile diremiş'erdiler. Ziraî reformların ne kadar büyük başarı temin ettiklerini anlamak için, 18 inci asırda köylünün asık ve bulank çehresini bugünküyle mukavese etmek kâfidir. Zamanımızda elde edilen başarı yalnız kerpiç kulübelerin üstü saman örtülü çatıların, berbat ahırların ve pis yolların kaldırılması, yahut "üç tarla,, usulüne dayanan iptidâî ziraat şeklinin terkedilmesinden ibare! değildir. Keza, köylerde tarlaların yüzlerce küçük parçaya bölünmek ve dağılmaktan kurtarılması, ziraat

makinelerinin ve sunî gübrenin her yerde kullanılmaya başlanması, toprak ve hayvan ürünlerinin kat kat çoğalması da kâfi gelmemiştir; bütün bunlar üzerinde asıl ehemmiyetli olan değişiklik : Köyde yaşayan insanların da tamamiyle başkalaşmış olmalarıdır. Artık köylü deyince, benliğine sahip, girgin, her türlü terakkiye hazır ve muktedir, çiftçi birlikleri ve kooperatiflerle mükemmel surette teşkilâtlanmış, matbuat ve parâmentoda temsil kuvvetine sahip, bütün memleket davalarında müessir olan aktif bir insan akla geliyor. İşte ziraî reformların meyvası köylüler ve bütün cemiyet için bu kadar bol ve bereketli olmuştur.

Şüphesiz 18 inci asırdan evvel de büyük toprak mülkiyetinin câri olduğu Avrupa memleketlerinde tek tük mühim ziraî reformlara teşebbüs edilmekten geri kalmamıştır. Netekim Servajin kaldırılması, köylünün şahsî hürriyetine kavuşturulması bir çok batı memleketlerinde (meselâ İta'ya, batı ve Orta Fransada, Britanya adalarında ve şimal batı Almanyada) daha orta çağ içerisinde veya hemen bu devri takip eden zaman'arda mümkün olmuştur. Büyük toprak mülkiyetinin ilk devirlerinde rastladığımız eski mâlikâneleriu dağıtıldığı yerlerde bir çok angaryalar ortadan kalkmıştır; aynı rantların sabit para rantları şekline kalbedildiği hallerde, köylülerin ödemek mecburiyetinde oldukları resimler zamanla hafifleyebmişlerdir. Bir çok yerlerde toprak kiracılığı usulüne geçmekle (meselâ Fransada) pek müsait neticeler elde edilmiştir. Fakat köylünün yaşayış şartlarında tek tük göze çarpan bu değişiklikleri, büyük fikirlerin hâkim oldukları sistemli birer ziraî reform mânasında almak mümkün değildir. Sistemli ziraî reformlar ancak 18 inci asırda başlamışlardır; bu başlangıca temel atan iki mühim hareketten biri, prens ve krallar tarafından köylüyü korumak maksadiyle alınan tedbirler ve diğeri de mirî topraklarda (domaine'lerde) çalıştırılan köy'ülere kralların gösterdikleri alâka ve ihtimam idi. Prusya her iki bakımdan da, gerek I. *Friedrich* ve gerek II. *Friedrich* zamanında diğer memleketlerden ileri gitmiş, o zamandan beri adım adım ilerleyen sistemli reform hareketlerine örnek teşkil etmekte devam etmiştir; buna mukabil Avusturya fazla atılgan bir hükümdar olan II. *Josef* devrinde ve Fransa 4.VIII.1789 tarihli meşhur beaynnamenin ("L'assemblée nationale détruit entièrement le régime féodal — Milî meclis federal rejimi kâmilen ilga eder,") neşredildiği sırada, tam veya yarı ihtilâlcî bir karakter taşıyan reform hareketlerinin taşkın ham'elerle câri olduğu memleketlere misal olarak gösterilebilir.

Prusyada krala ait mirî topraklarda çalıştırılan köylüler, yukarıda bahsettiğimiz çiftlik ve malikâne rejimine mahsus olan bütün bağıllık ve külfetlere aynen tâbi bu'unuyor'ardı; şu farkla ki, efendileri toprak sahibi bir asilzade, yahut ruhanî sınıfına mensup bir şahsiyet veya bir şehrin belediyesi değil, bilâkis memleketin mutlak hâkimi olan kral idi. Kra' dindarlık hisleriyle, yahut 18 inci asra has aydın bir hümanizm zihniyetiy'e veya memleketin nüfus artışı ve refahını temin etmek istiyen müsbet bir politika görüşüyle, yahut da iktisadî sebeplerle, çiftlik ve mâlikânelerde çalıştırılan köyü'erin vaziyetini ıslah etmek istediği zaman, zadedgândan büyük bir kısmının pek çiddetli mukavemetiyle karşılaşılıyordu. Buna mukabil devlete ait topraklarda kralın hareketine karşı koyabilecek bir kuvvet olmadığı için, buralarda iyi ve doğru bulduğu her şeyi serbestçe tatbik edebilecek durumda idi. İşte bu sebepe Prusyada ziraî reform evvelâ mirî arazide (domaines) çalıştırılan köylülerin vaziyetini düzeltmek gayesiyle başlamıştır. 1718 de doğu Prusyadaki domenlerde Servaj ka'dırıldı; bunu 1719 da Pomeranyada aynı usulün kaldırılması takip etti. 1763 de Doğu Prusyadaki domenlerde çalışan köylülerin çocuklarını uşaklık hizmetiyle çalıştırmak külfetine nihayet verildi. 1777 de Domen'lerdeki köylülerin irsî olmıyan ve bu sebeple kendileri için pek elverişsiz neticeler doğuran intifa hakları irsî (yâni köylüler için elverişli) hâle getirildi; 1804 de bütün angarya külfetlerinin paraya tahvi'ine karar verildi. Nihayet 1808 de domenlerdeki bütün köylüler hiç bir karşılığa tâbi tutulmıyarak topraklarının hür ve müstakil mâliki haline getirildiler. Prusya kra'ları devlet domenlerindeki bu reform hareketleriyle ilerde şövalye çiftliklerinde umumî reform'arın üzerinde yürüyecekleri yolu çizmiş ve tanıtmış oluyorlardı; gerçekten ziraî reformların 19 uncu asırda, hiç değilse kısmen olsun, bu çığırı takip etmiş olduk'arı muhakkaktır;

Diğer memleketlerde de ziraî reformlar aynı şekilde — fakat daha geç olarak— evve'â mirî topraklarda (domaine'lerde) çalışan köylü'ere tatbik edilmekle başlanmıştır; bu memleketler Danimarka, Schleswig - Holstein, Hannover, Baden, Württemberg, Bavyera, Bohemya ve Mähren, Rusyadır. Servajın ve angaryaların câri bulunmadığı bir memleket olan Rusyada ziraî reformların karşılaştıkları esas vazife, kiracı durumunda olan köylüleri mü'k sahibi yapmaktır. İsveç kralına ait çiftliklerde daha 1701 yılında başarılmış olan bu de'şim, asilzadelere ait çiftlik'erde ancak 1789 da temin edilebilmişti.

Ziraat reformlarının en başta ittihaz ettikleri ikinci tedbir köylüyü korumaktı. Bundan maksat köylüleri teker teker şahıslarını tehdit eden şu veya bu tehlikeye karşı himaye etmek değil, belki köylünün çift ve çubuğunu o duğu gibi muhafaza etmek, toprağından koğularak tarlasının büyük arazi ve çiftlik sahip'lerinin eline geçmesine mâni olmaktı. Tarlanın, çift hayvanlarının v.s. hangi köylüye ait olması, üzerinde ehemmiyetle durulan bir mesele değildi. Temin edilmek istenen gaye, köylü mülkiyetinin başlı başına bir çiftçi ailesini geçindirecek şekilde muhafazasından ibaretti. Köylü mülkünü bu suretle korumanın sebep ve saiklerini nüfus politikasında ve askerî mü'âhazalarda aramak lâzımdır. O vakitler büyük bir hassaslıkla üzerinde durulan cihet, mem'eket nüfusunun gerilememesi, hükümdarın ordusuna iltihak edecek müstakbel ku'a erlerinin doğup büyüdüğü köylü ocaklarının sönüp kaybolmamaları idi. Bu türlü tedbirlere Rusyada daha 15 inci asırda başvurulduğu görülmektedir; Rus köylü'lerinin durumu, doğu Almanyardakiler gibi, ancak 16 inci asırdanberi bozulmaya başlamıştır. Almanya köylüyü korumak hususunda ilk tesirli çalışmalara 17 inci asırda Hannover'de rastlanmaktadır. Burada "otuz sene harbi,, (1618 - 1648) ni bayetlendikten sonra, o harpler esnasında boşaltılmış ve sahihsiz kalmış olan köylü mülkleri bizzat büyük arazi sahiplerinin zoruyla tekrar iskân edilmişlerdi; bundan başka mevcut tarla'ların, parçalanmalarına mâni olmak için, taksim edilmemeleri esası da kabul edilmişti. Köylüyü korumak maksadiyle hazırlanan kanunlar Prusyada 1749 da, Avusturyada (o vakitki geniş Avusturya ülkesinin bir çok kısım'larına şâmil olmak üzere) *Maria Theresia* tarafından 1751 ve 1769 yıllarında, Danimarkada 1790 ve 1792 de, Polonyada ancak 1846 da ve Romanvada da 1864 de çıkarıldı. Bu gibi kanunların mevcut olmadığı yerlerde asilzadeler, büyük çiftlik sahalarını genişletmek için, intifa hak'arı kötü durumda olan (yâni toprağı irsî ol-mıvarak ekip bicebilen veya o suret'e kira'ayabilen) köylüleri diledikleri gibi tar'alarından kovabiliyorlardı. Gerçekten, bir çok Avrupa memleketlerinde 16 - 18 inci asır'arda büyük ziraat işletmeleri (bil-hassa ihracat maksadiyle hububat yetiştirmek hususunda) arazi sahiplerine pek yüksek rantlar vaadettiği müddetçe, köylüleri topraklarından çıkararak çiftlik sahalarını genişletmek usulüne sık sık başvurulduğu görülmüştür; bu usulün en fazla ileri götürüldüğü memleket Meklenburg ve Batı Pomeranya idi; buralarda köylüler asilzadelerin toprağından bütün bütün sürülüp çıkarılmışlardı. Polonyada

1807 - 1846 senelerinde bile binlerce köylü bu suretle tarlalarından uzaklaştırılmıştır. Bu topraksız köylüler neticede çiftliklere sığınarak oralarda çalışmaya yahut da proleter yığınlar ha'inde şehirlere göç etmeğe mecbur kalmışlardır. Böylece memlekette köylüyü koruyan kanunlar mevcut olmadığı için, bir çok köy'üler ortadan kalkmış; taşra ha'kı, nüfusu seyrek olan fakat daha kârlı görünen büyük şövalye çiftliklerine toplanarak dağılmışlardır. Köylüyü korumak için ötedenberi kanunlar çıkarmış olan memleket'erde bu gibi neticelerin başgöstermesine şüphesiz mahal verilmiyordu; hatta bura'arda üstelik bataklık ve bazan ormanlık sahalarda, harpler ve bulaşıcı hastalıklar'a nüfusunu kaybetmiş olan bölge'erde ilh. sistemli bir "iç kolonizasyon,, siyaseti takip edilerek köylü mülkünün sayısı tamamlanmaya gayret ediliyordu. Bu "iç kolonizasyon,, siyaseti bakımından da 18 inci asırda Hannover, Prusya ve Habsburg krallığı (bi'hassa Toskana ve Macaristanda) daha sonrakilere örnek teşkil edebi'ecek pek büyük başarılar elde etmişlerdir. Toprağa yeniden yerleştirilen köylüler ekseriya çok uzak ülkelerden getirilmişlerdi; meselâ İsviçreli Fransız'ara doğu Prusyada, Almanyadan hicret etmiş olan köylü'ere Başka ve Banatta (cenup Macaristanda) ve hatta Rusyada Volganın doğusunda bile rastlanmakt idi. Toprağa yeni yerleşenler bazan da, Fransız Hugenott'lar veya Salzburglu Protestan'ar gibi, mezhepleri yüzünden kovulmuş ve sürgüne uğramış kimse'erd(1).

19 uncu asırda Rusyada da, evvelâ Baltık vilâyetlerinden başlanarak, köylüyü koruma siyasetine dair bir çok kanunlar çıkarılmıştır. Rusyada 19 uncu asırda, bilhassa Çar I. *Alexandre* zamanında (1801 - 1825) "iç kolonizasyon,, siyaseti, Besarabya ve Ukrayna topraklarına çiftçi nüfusun yerleşmesini temin etmek suretiyle iktisadî bakımdan pek büyük bir önem kazanmıştır. A'manyada "iç kolonizasyon,, faa'iyetine 1880 denberi tekrar büyük bir hızla başlanmış ve devam edilmiştir. Bu faaliyetler 20 inci asırda Polonyada, İtalyada (meselâ Romanın cenup batısındaki bataklık arazide) ve diğer Avrupa memleketlerinde de göze çarpmıştır.

(1) Netekim bu makalenin müellifi de, 1732 yılında mezhep dolayısıyla yurdundan kovulan ve sayıları 15.500 ü bulan diğer hemşerileriyle beraber doğu Prusyada ikinci bir yurda kavuşmuş olan Salzburg'lu bir çiftçi ailesinin oğludur.

“İç kolonizasyon,, siyaseti ile köylüye her yerde şahsî hürriyeti ve toprağı üzerinde serbest mülkiyet hakkı derhal kazandırılmış olduğu halde, “köylüyü koruma,, siyaseti köylülerin hukukî durumile önceleri hemen hiç meşgul olmadı. Halbuki mevcut köy’ü miktarının sayıca korunması ve muhafaza edilmesi lâzımdı. Burada korunmaları bahis mevzuu olan köylüler büyük toprak sahiplerinin emrinde yahut çiftliklerde çalıştırdıkları için, bunların hukukî durumuna dev’etçe müdahale etmek mümkün değildi. Yalnız Hannover’de ve batı Almanyanın diğer kısımlarında devlet, zadedâna ait büyük toprak mülkiyeti üstünde (ki zaten buralarda o kadar büyük bir baskı yapmıyordu) âmme hukuku otoritesini temsil eden bir nevi büyük toprak mülkiyeti rejimini ortaya koymuş ve o suretle zadedânın mülkiyet rejimini âdetâ vesayeti altına almıştı.

Bundan sonra ileriye doğru büyük bir adım daha atıldı; şöyle ki : bazı hükûmetler, büyük arazi sahiplerine bağlı köylülerin hiç olmazsa o anda mevcut aynı - reel mükellefiyetlerini sabit bir ölçüye göre tayin ederek durumlarının daha ziyade kötüleşmesine mâni oldular. Bunu temin etmek için, memleketin ayrı ayrı bölgelerinde büyük arazi sahiplerine bağlı köylülerin, ne kadar mükellefiyetleri ve hizmet borçları varsa hepsi “Ürbare,, denilen resmî kayıtlara geçirildi. Bu gibi kayıtların tesbit edildiği memleketler şunlardı : 1773 de Avusturya - Silezya, 1775 de Bohemya, 1784 de Prusya idaresindeki Silezya, 1790 da Buğdan (Romanya), 19 uncu asırda Livland ve batı Rusyanın diğer kısımları. Bazı memleketlerde de köylünün mükellefiyetleri ve hizmet vazifeleri resmî kayıtlara geçirilirken, bundan bilistifade “ölçsüz,, (gayri mahdut) angarya külfetleri “ölçülü,, (meselâ haftanın üç gününe münhasır) hizmetler haline getirildi. Bu suretle asıl ziraî reformların tarihi başlamış oluyordu.

Umumî olarak, ziraî reformlara ilk defa başlamak şerefi, ekseriya zannedildiği gibi, 1789 kanunlarıyla Fransızlara değil, onlardan daha evvel büyük bir insanlık duygusu taşıyan Avusturya İmparatoru *II. Josef* e aittir. Bu hükümdar 1781 yılında bütün Avusturya - Macaristan ülke’lerinde servajı kaldırdı, büyük toprak ve çiftlik sahiplerinin kazaî haklarına ve ceza salâhiyetlerine nihayet verdi. 1789 yılı başlarında köylünün mükellefiyetlerini tanzim için çıkarılan bir kanunla bütün angarya hizmetleri kaldırıldı ve köylüye ait bütün külfetler para ile ödenmek üzere muayyen resimler haline getirildi, üstelik miktarları da indirildi. Aynı zamanda bütün köylülere

topraklarının mülkiyeti temin edildi. Bu derecede radikal hükümler koyan 1789 kanunu, memlekette büyük arazi sahibi zadedânın şiddetli surette karşı koymalarına ve direnmelerine sebebiyet verdi; o kadar ki, imparatorun ölümünden (1790) sonra ha'efi kanunu kaldırmaya mecbur oldu. Ancak sonraları 1848 ihtilâli neticesinde Avusturyada köylüler, imparator *Josef*'in tasavvur ettiği reform ruhuna uygun olarak, mükellefiyetlerini paraya çevirmeğe ve serbest mülkiyete kavuşmaya muvaffak oldular.

İmparator *II. Josef*'in 1789 da tatbiki muvaffak o'lamadığı süratli radikal bir reformu başarmak, 1789 - 1793 yılları esnasında büyük Fransız ihtilâline nasip oldu. Gerçi o vakitler Fransadaki şartlar Habsburg Avusturyasındaki'lerden tamamiyle farklı idi; günkü Avusturya - Macaristan, nüfuz ve hâkimiyetleri henüz sarsılmamış o'an büyük çiftlik sahiplerinin müstakil şekilde iktisadî faaliyetinde buldukları bir memleketti. Fransada ise toprak hâkimiyeti cârivdi; fakat büyük arazi sahiplerinin hakları ve imtiyaz'arı uzun seneler şiddetli tenkitlere (*Voltaire, Rousseau, Ensiklopedist*'ler) maruz kalmış ve sarsılmış'ardı. Bundan başka, Fransanın bir çok yerlerinde köylüler asır'ardanberi şahsi hürriyetlerini elde etmişlerdi; Fransada köylü nüfusunun tahsil durumu Avusturya - Macaristanın ekseri yerlerinde olduğundan çok daha ileri idi. Bu ihtilâlden evvel *XVI. Louis* köylülerin sırtına yük'enen angaryalara (ki ekseriya gövalyelerin kaza salâhiyetine sahip oldukları halde göze çarpıyordu) nihayet vermişti. Fakat 1789 yılına gelinceye kadar zadedânın imtiyaz'arı, bilhassa yüksek memuriyet mevkilerinin işgalinde ve vergi işlerinde pek genişdi; buna mukabi' şehirli ve köylü sınıfları ise ağır vergiler ödemeğe mecbur tutuluyorlardı. Devlet ancak bir iflâs halinde idi, şehirde ve köylerde halk hevecan'ı bir ihtilâl ruhiy'e dolup taşıyordu: "é'ta's généraux., 4.VII.1789 da feodal sistemi i'ga ettiğini, servaja nihayet verildiğini ve köylüler üzerinde bütün aynî külfet'erin parava çevrilebileceğini ilân ettiği sırada zadedâna ait bir çok şatolar köylü'er tarafından ateşe verilmiş ve tamamivle yakılmıştı. Hemen bunun arkasından da, ihtilâl'in en yüksek zirvesine ulaştığı 1792/93 senelerinde, avnî külfetlerin parava çevri'mesi esamdan daha i'eri gid'ilmiş, o külfet'er büsbütün tazminatsız olarak kaldırılmıştır. Fransız köylüsü o tarihtenheri sahsen hürdür ve her türlü külfetten, angaryadan serbesttir. Fakat köylülerin ekserivetle kötü durumda olan intifa hakları kanun yo'yle tanzim edilmediği için, büyük arazi sahipleri müteakip yıllarda bir çok köy-

lülere para mukabilinde, yahut muayyen bir zamanla mukayyet olarak toprağın kiracısı vaziyetine düşürmüşlerdir. Avusturyada ise köylüler 1848 ihtilâli sayesinde toprağın *mülkiyetini* elde etmeğe muvaffak olmuşlardı. Bu itibarla, Fransanın bugünkü ziraat rejiminde sistemli olarak icra edilememiş, tam bir muvaffakiyetle neticelenememiş olan ziraat reformunun izlerini açıkça görmek mümkündür. Bütün ekilmiş sahaların hemen hemen yarısı, toprağın mülkiyetine sahip köylüler tarafından değil, ancak kiracılar tarafından işlenmektedir ki, bu hal zamanımızda Fransız ziraat rejimine, tarihte sistemli bir ziraat reform ta'biik etmemiş olan İtalyaya benzer hususiyetler vermektedir; Habsburg Avusturyasında ise (imparatorluğun batı kısımlarında) toprağın ancak % 16 sı kira usulüyle, % 84 ü mülk sahibi köylüler tarafından ekilmektedir.

Avrupada, büyük Fransız ihtilâlinin ortaya koyduğu fikirlerin ve paroların (meselâ "hürriyet", "müsavat", "kardeşlik" "beşer hukuku", "meşrutiyet.. fikirlerini hatırlayalım) tesiri altında kalmış olan bir mem'eket yoktur. Ziraat hukuk bakımından bu tesirlerin en kuvvetli olduğu memleket şimal batı ve cenubî Almanya idi; buralarda zaten eski toprak hâkimiyeti nizamının bakiyeleri bir çok noktalarda 18 inci asırda Fransadaki vaziyeti andırıyordu. *I. Napoleon* devrinde şimalî Almanyanın bir çok kısımları bir müddet Fransa devletine i'hak edilmişti, diğeri kısımları ise *Napoleon*'mı kardesi *Jérôme*'in ve Fransız asması bir Ermeni olan eniştesi *Jocchim Murat*'m hâkimiyeti altında bulunuyordu. Cenubî Almanya da Baden, Württemberg ve Bavyera avni devirde siyâsî bakımdan tamamıyla Fransaya bağlı idiler. Bu itibarla batı ve cenup Almanya da 1806 - 1813 senelerinde Fransanın örnek olarak göz önüne alınmış olmasına şaşmamak lâzımdır. Burada da evvelâ "eski.. şervaj müessesesinin zamanı geçmiş ve sü'üne hale gelmiş olan bakiyeleri ortadan kaldırılmıştır: Şimalî Almanya da, Hessen ve Bavyerada *Napoleon* devrinde, Württemberg ve Baden'de de hemen o devri takip eden yıllarda (1817 - 1820). *Şimalî Almanya* da her iki *Bonaparte* bütün anarvaları (ki sav'arı zaten az kalmış) ve arazi sahiplerine verilen bütün avrî vergileri ortadan kaldırdıkları gibi, kövül'leri de topraklarının sahip ve maliki haline getirdiler. Bu reform *Napoleon*'un sukutundan sonra 1814 de sürdürüldü ve vaziyet eski ha'e getirdi; şimalî Almanyanın en mühim devleti olan Hannover'de kövül'lerin bütün aynî külfetlerini paraya çevirecek ve toprakları üzerinde mutlak mülkiyet hakkını kazandıracak olan 1831/33 tarih'i kanunların

çıkarılması ancak 1830 ihtilâliyle mümkün olabildi. Şimal batı Almanyanın bir çok kısımlarında büyük arazi sahiplerinin devlete mürakabe altında bulunduruldukları devirden kalma bir usul olan köylü mülklerinin veraset yoluyla parçalanmadan intikali esas, bu sahalarda toprak hâkimiyetinin ortadan kalkmasından sonra da umumî bir örf halinde devam etmiştir. Bu suretle şimal batı Almanyada ötedenberi hayranlık'a takdir edilen, meşhur büyük köyü mülkleri ("Meierhöfe,") toprak hâkimiyetinin henüz cari bulunduğu devirlerin hâtırasını zamanımıza kadar taşıyıp getirmişlerdir.

Cenubî Almanya'da da, *Napoleon*'un sukutundan sonra ziraat reformları kısmen duraklamış, kısmen de zadedânın şiddetli direnmesiyle karşılaşmıştır. Bavyerada ancak 1848 ihtilâliyle angarya'arın son bakıyeleri ve aynı vergilerin bir kısmı tazminatsız olarak kaldırılmış, diğer bir kısmı da para ile ödenebilir hale getirilmiştir. Bavyerada köylü'ler 1848 de, intifa hakları "kötü,, (yâni gayri irsî) olduğu hallerde bile, tarlalarının mülkiyet hakkına sahip kıldılar. Württemberg'de angaryalar 1836 yılında kaldırıldı; buna mukabil rantların paraya tahvili, bu usulden kuşku'anan zadedânın mümar-naatı ile 1848 e kadar gecikti. Nihayet ihtilâlin patlak verdiği 1848 senesi Bavyeradaki reformları aynen Württemberg'de de meydana getirdi. Baden'de aynı kü'fetlerin paraya çevrilmesi 1818 den beri yavaş, 1831/33 den sonra da daha süratli bir cereyan takip etmiştir. 1848 yılı burada reform iş'lerinin neticelenmesini kolaylaştırmıştır. Bu işler arasında şimdi'ik dikkat nazarını bilhassa şu nokta üzerine çekelim : Batı ve cenubî Almanyada intifa hakları "iyi,, veya "kötü,, durumda olan bütün köylüler topraklarının mülkiyet haklarına sahip kılınmışlar ve bunun için de bir bedel ödemeğe yahut tarla'arın bir kısmını terketmeğe mecbur tutulmamışlardır. Bu noktada Fransız ihtilâlinin tesirleri gözden kaçmıyacak kadar barizdir. Prusyada bu mevzua dair kanunlar, biraz aşağıda da görüleceği veçhile, pek o kadar isabetli olmıyan farklı yollar takip etmişlerdir.

Toprak hâkimiyetinin sarsıntıya uğradığı, eskimiş ve zamanı geçmiş te'âkki edildiği yerlerde ziraat reformları iyi niyetle tatbik edildiği zaman ehemmiyetli zorluklarla karşılaşmamıştır (arazi sahiplerinin kötü niyet taşıdığı hallerde ise aynı neticeler sonradan ihtilâller'e temin edilmiştir). Çünkü bakıyelerine hâlâ sağda solda rastlanan "eski,, servaj usulünden kalma külfet ve taahhütler çok cüz'î idi, (Bavyeranın bazı kısımları müstesna olmak üzere) angaryalar fazla olmadığı gibi, külfetler ve para ile ödenen faiz vesaire

bedeller de köylünün iktisadî durumunu yıkacak kadar ağır değildilerdi. Yalnız haklar ve vecibeler pek ziyade çeşitli, köyden köye ve hatta her köylü mesleğinden diğerine göre farklı oldukları için, bu hal reformda idarî işleri alabildiğine genişletmiş ve zahmetli bir hale getirmiştir.

Doğu Avrupa ülkelerine yâni çiftlik hâkimiyetinin câri olduğu memleketlere geçince buralarda vaziyetin büsbütün başka olduğunu görüyoruz. Çünkü bu ülkelerde büyük çiftlik sahipleri batıdaki arazi sahipleri gibi sadece topraktan rant alan şahıslar vaziyetinde değildilerdi, bilâkis kendileri de çalışan birer çiftçi müteşebbis vaziyetinde bulunuyorlardı; bu halde köylülerin şövalye çiftliklerine tâbi vaziyetinden çıkarılmaları o çiftliklerin işletmelerini ve iktisaden yaşayabilme imkânlarını tehlikeye koyabilir, hatta büsbütün mahvedebilirdi. Böyle bir neticenin başgöstermesine ise 19 uncu asrın birinci yarısında hükümetler, gerek iktisadî ve gerek siyasî sebeplerden dolayı, var kuvvetleriyle mâni olmaya çalışıyorlardı.

İktisadî sebeplerden dolayı : Çünkü hububat ekiminin en fazla temerküz ettiği yer hemen her yerde şövalye çiftlikleri idi. Ziraatte hayvan yetiştirmek, gübre kullanmak hususunda ve daha bir çok mahsullerin ekilmesinde (yonca zeriyaı, şeker pancarı ziraati ilh.) terakki'ere yine bu çiftlikler önayak oluyorlardı.

Siyasî sebeplerden dolayı : Çünkü şövalye çiftliklerinin sahibi olan aileler devlete bir çok yüksek memurlar ve subay'lar yetiştiriyor, hükümdar ve klisenin sadık birer hizmetkârı telâkki ediliyorlardı. Şu halde "çiftlik hâkimiyeti,, nin câri olduğu sahalarda (yâni Elbe nehrinin ve Bohemya ormanının doğusunda kalan Avrupa ülkelerinde) ziraat reform tatbikatında bir yandan köylüyü batı Avrupada olduğu gibi hürriyete kavuşturur ve iktisadî bakımdan müstakil hale getirirken, diğer yandan da çiftlik sahiplerinin iktisaden yıkılıp mahvolmamalarına dikkat etmek lâzımgelirdi. Bunun için de her iki tarafın menfaatlerini uzlaştıracak tedbirlere ihtiyaç vardı ve gerçekten de bu tedbirler —teferruatta birbirlerinden farklı şekillerle— bulunmakta geçikmedi. Buna rağmen büyük çiftlik mülkiyeti sonraları 1917 denberi bir çok memleketlerde (Rusya, Estonya, Livland, Litvanya) ihtilâller ve yarı ihtilâllerle tamamiye ortadan kalktı; bu rejimin diğer memleketlerde (Polonya, Romanya, Macaristan, Prusya) ileride tutunabileceği de şüphelidir.

Doğu Avrupa memleketlerinde umumî ziraat reformlarında ilk adım, İmparator II. Josef'in 1781 de açtığı çığır üzerinde yürünerek,

servaj müessesesine (son devresindeki şek'ile) nihayet vermek oldu; bu rejim Schleswig - Holstein'de 1804 de(1), Varşova dükalığında (batı Polonyada) 1807 de, Prusyada keza 1807 de, Livland'da 1819 da, Rûsyada 1861 de, Romanyada 1864 de kaldırıldı. Bu reformlarla hürriyete kavuşturulan köy'ülerin efendilerine her harğı bir tazminat ödemelerine mahal verilmedi. Bunları takip eden diğer reform hareketlerinde devletler başka başka yollar üzerinde yürüdüler; bu yollar, arazi sahibi zadedânın hükümetler üzerine yaptığı tesir derecesine göre, muvaffakiyetli veya az muvaffakiyetli neticeler temin ettiler.

Prusya, mirî arazide ça'ıştırılan köylüleri hürriyete kavuşturmak için kralların ardı ardına üç batın boyunca tatbik köyüldüklerini reform faa'iyetlerinden kıymetli tecrübelerle sahip bulunuyordu. Fakat şövalye çiftliklerindeki serf köylülerin durumunu düzeltmek için çıkarılan kanunlar eski usulü ancak kısmen takip etmişlerdir. 1807 de Prusyada servaja nihayet verilince (1810 sonbaharından itibaren mer'î olmak üzere), büyük çiftlik sahip'lerinin emirlerinde köy'ü çocuklarını uşak, hizmetçi v.s. sıfatıyla çalıştırmak sa'lâhiyetleri de nihayet bulmuş oluyordu ve bu yüzden de şövalyelerin çiftlik işletme'eri için bir çok zorluklar başgöstermekte idi. Bunun neticesi olarak, 1808 - 1810 senelerinde çıkarılan vi'âyet kanunlarıyla 1749 senesindenberi tatbik edilen köylüvü koruma siyasetine nihayet verildi : O sayede büyük çiftlik sahipleri, kendilerine bağı bulunan ve intifa hakları "kötü., (yâni gayri irsî) durumda olan köylülerin bir kısmını derhal mülklerinden uzaklaştırmaya ve sonra da bunları topraksız ziraat işçileri sıfatıyla "serbet., iş akitleriyle tekrar hizmetlerine almaya muvaffak o'dular. Böylece, Prusyada umumî ziraat reformlarında atılan ilk adım köylü'erin savısını azaltmak ve şövalye çiftliklerinin arazisini genişletmek neticesini doğurmuş o'uyordu. Ziraat reformlarında aynı istikamete doğru diğer adımlar da ilkin takip ettiler. 1811 senesi sonunda, angaryaları kaldırmak ve köylünün intifa haklarını veniden düzenlemek maksadiyle bir kanun çıkarıldı. Fakat 1812 - 1815 senelerinde harp

(1) Danimarkada servaj daha 1702 şehesinde kaldırmıştır; fakat 1733 ten 1788. e kadar toprağa bağılık esası câri olduğundan, bu esas köylü çocuklarının 40 yaşına kadar tarlalarından uzaklaşmalarına mâni teşkil ediyordu. Danimarkada diğer reform hareketleri 1790 danberi Fransız ihtilâlinin bariz tesiri altında birbirini takip etti.

hâdiseleri dolayısıyla bu kanun ancak dağınık şeki'de tatbik edilebildi. Bahis mevzuu olan kanun yerine sulhün avdetinden sonra 1816 da yeni bir kanun çıkarıldı; Prusyada 1850 senesine gelinceye kadar büyük çiftlik'erde köylülerin durumunu tanzim eden hükümler bu kanuna istinat ediyordu. 1816 kanununda büyük çiftlik sahiplerinin tesirlerini de görmek mümkündür. Bu tesirler bir çok köylüler için pek zararlı neticeler doğurmuş'ardır.

1806 tahlî kanunun derpiş ettiği tanzim işleri umumî ve mecburî olarak değil, ancak köylünün veya çiftlik sahibinin talebi ile münferit surette cereyan etmişlerdir. Bundan başka tanzim talebinde bulunmak sa'âhiyeti bütün köylülere tanınmış değildi; en az bir çift koşum (iki öküz veya iki at) sahibi olan ve en aşağı 1763 tenberi mülk sahibi olup arazi kadastrasına kayıtlı bulunan köy'üler böyle bir talepte bulunmak salâhiyetini haizdiler. Büyük çiftlik sahipleri diğer bütün köylülerle (küçük köy'üler, mülkleri yeni olan—yani 1763 ten sonra mülk edinmiş— köylüler ve kadastraya kayıtları düşürülmemiş olup şövalye çiftliklerinde çalışan köy'ülerle) aralarındaki münasebetleri "serbest., akitlerle devlet müdahalesine tâbi o'maksızın di'edikleri gibi tafsiye ettiler : Bu serbestiden istifade ederek köylülerin büyük bir kısmını müteakip 34 sene zarfında topraksız ziraat amelesi haline getirip çiftliklerinde çalıştırmaya başladılar. Tanzim ta'ebinde bulunmak ehliyetini haiz olan köy'ülerin vaziyeti, bunlar hakkında gerekli teklif yapılır yapılmaz, devlet makamlarının da istirâkiyle şu yo'da düzenleniyordu : Köylüler angarya'ardan ve mahsul borçlarından kurtarılıyor ve tam mülkiyet sahibi kılınıyorlardı, fakat buna mukabil topraklarının bir kısmını çiftlik sahiplerine terketmeğe mecbur tutuluyor'ardı : Terkedilen bu kısım, intifa hakları irsî olan köylülerde üçte biri, irsî olmayan'arda yarısı buluvordu. Köylüler, vaziyetlerinin bu suretle tanzimi sayesinde, e'lerinde bırakılmış olan toprak parçası üzerinde tam tasarruf hakkına sahip hu'unuyorlar ve şövalye çiftliklerinden iltisaden müstakil vaziyete gelmiş oluyorlardı: çiftlik sahipleri ise kendilerine terkedilen topraklar sayesinde, büyük işletme'eri için tutarı bir milyon hektara yakın arazi elde etmişlerdi; bu geniş araziyi bundan böyle topraksız ziraat isçileri ile "serbest., is akitlerine istinaden ekin biçiyorlardı. Prusvada köylü durumunu tanzim için çıkarılan bu kanun'ar neticesinde köylülerin sayısı çittikçe azalmış, bu azalma on binleri bulmuştu: topraksız ziraat isçilerinin teşkil ettikleri sınıf da aynı ölçüde kabarmış ve çoğalmışdı. Tanzim

işinden sonra gerek şövalye çiftliklerinde ve gerek köylünün tarlasında alınan mahsulün pek bereketli hale geldiği görülmüştür; reformun iktisadî bakımdan elde ettiği başarı şüphesiz çok büyük olmakla beraber, köylülerden mühim bir kısmının ziraat işçileri durumuna düşürülmesi sosyal bakımdan pek isabetsiz bir tedbir olmuştu; o kadar ki, bu işlerde ilgili görünen büyük çiftlik sahipleri bile ergeç bu isabetsizliğin acısını çekmekten kendilerini kurtaramamışlardır : 19 uncu asrın ikinci yarısında sanayileşme faaliyetleri başladığı zaman, Prusyada mülklerini kaybetmiş olan köylülerin torunları akın akın şövalye çiftliklerinden ayrılarak büyük endüstri sahalarına göç etmişlerdi; bu suretle Prusyada büyük ziraat telâfisi pek güç bir işçi buhranı ile karşılaşmıştı. Toprağa tamamiyle yerleşen küçük köylülerin sayısı muhafaza edilmiş olsaydı, şüphesiz böyle bir mahzurun başgöstermesine mahal verilmemiş olur, yahut biç değilse derecesi hafifletilmiş bulunurdu; bu suretle Prusyada ziraat nüfusun miktarı devamlı olarak daha yüksek sayıda tutulmuş olabilirdi. 1848 ihtilâlinde sonra 1850 tarihinde çıkarılmış olan bir kanunla, köylülerin durumlarını tanzime ehliyetli olmak noktasında 1816 danberi mevcut olan bütün istisnalara nihayet verildi. Doğu Prusyada ancak bakıye halinde kalabilmiş olan küçük köylüler bu suretle korunmuşlardır. Fakat içlerinde büyük bir kısmı maalesef ortadan kaybolup gitmiştir.

Şövalye çiftliklerinin hâkim bulunduğu diğer bazı sahalarda reform işleri başarılıken büyük çiftlik sahiplerinin menfaatine fazla bağlı kalınmamıştır. Bu arada meselâ Schleswig - Holstein'de 1804 tarihli kanun çıkarıldığı sırada köylüyü korumak esası tamamiyle mer'î bulunuyordu. *Polonyada* servaj 1807 de (*I. Napoleon* tarafından, "Varşova büyük dükahğı, na ait esas teşkilât kanununun: "Esirlik ilga edilmiştir,, hükmünü koyan dördüncü maddesiyle) kaldırıldıktan sonra büyük çiftlik sahibi asilzadeler bu hükümlere karşı bir reaksiyon olmak üzere köylülerini mülklerinden çıkarıp uzaklaştırmaya başlamışlardı; fakat 1846 yılında Rus politikasında Çar *I. Nikolous* tarafından köylüyü korumak esası kanunla tesbit edildi ve 1864 te köylülere ait ne kadar aynı külfetler varsa, hepsi mecburî olarak pek cüz'î para meblâğlarına çevrildi. Rus hükümetinin 1846 - 1864 senelerinde köylüyü kayırmak maksadiyle takip ettiği bu siyaset millî politika mülâhazalarına dayanıyordu: Çay Polonyada Rus aleyhdarı asilzadeleri zayıf düşürmekti. Polonyalıların Rus hâkimiyetine karşı 1863 te giriştikleri isyan muvaffaki-

yetsizlikle neticelendikten sonra, asilzadelere ait arazinin büyük bir kısmı çarlık hükümeti tarafından hemen tazminatsız olarak istimlak edildi. Bu topraklara müteakip senelerde tarlaları olmayan Polonyalı köylüler yerleştirildi.

Rusyanın "Baltık vilâyetleri," denilen Livland Kurland ve Estonyada (ki 1918 denberi Letonya ve Estonya cümhuriyetlerine in-kısam etmişlerdir) ziraat reform hareketleri çok farklı ve orijinal yollar takip etmişlerdir. Buralarda 13 üncü asırdanberi büyük toprak hâkimiyeti câri bulunuyordu. Arazi sahip'eri, memlekete istilâcı sıfatiyle sokulmuş olan Alman asilzadeleri; köylüler ise Letonya ve Estonyanın yer'li halkı idi. Bu itibarla sosyal farklar aynı zamanda milliyet farkını ifade ediyordu; her iki sınıf 700 sene birbirinin hisanını da benimsememişti. Köylüler 16 ncı asra gelinceye kadar hürdüler, o asırdan sonra toprak hâkimiyeti çiftlik hâkimiyeti haline geldi ve artık müstakil birer iktisadî işletme sahibi olan asilzade'ler köylü'eri toprağa bağlı serf haline getirdiler; bu değişmelerde Polonya ve Rus tesirlerinin aynı zamanda mühim bir rol oynadıkları görülmüştür. 18. inci asır sonlarına doğru liberal fikirler Baltık vilâyetlerine sokulmaya başlamışlardı. Liv'land asilzadeleri 1804 de kendi kararlarıyla servaja nihayet verdiler ve zadedâna ait mülkiyet haklarını muhafaza etmekle beraber köylülere tarla'arı üzerinde irsî intifa hakkını temin ettiler. Her üç Baltık vilâyetinde bu ilk adımı 1816 - 1819 senelerinde ikinci bir adımı takip etti : Köylüler şahsî hürriyetlerinden başka tam hareket serbestisini de elde etti'ler, topraktan ayrılmak imkânına sahip oldular; üstelik arazi sahibi asilzadelerle ara'arındaki bütün münasebetler her iki tarafın serbest rızasına terk edildi. Aynı zamanda 1804 te kabul edilmiş olan irsî intifa hakkı kaldırıldı. Bütün bu kanun hükümleri köylüyü kayırmak gavesiyle vazedî' mekle beraber, neticelerinden bir kısmı hiç de memnunluk verici mahiyette değı'di. Köylüler gerçi, toprak'arını satmak ve o suretle müstakil olarak iktisadî durumlarını diledikleri şekilde tanzim etmek hakkını elde etmişlerdi; fakat bu işlerde hem çok fakir ve hem de tecrübesizdiler. Bu yüzden çoğu büyük çiftlik sahipleriyle kısa vade'î kira akıtları yaptı ve o arada şimdiki kadar olduğu gibi ağır hâzi hizmetleri de taahhüt etmek mecburiyetinde kaldı. İçlerinden küçük bir kısmı böyle bir âkıbete katlanmak istemediğinden toprak'arından avrılıp göç etti. Bu suretle şövalye çiftlik'lerinin sahası gittikçe genişledi ve kövlü toprakları daraldı. Köylülerin hoşnutsuzluğu bir çok kargaşalıklara ve ayaklanmalara yol açtı. Asilzadeler

1816/19 tecrübesinin muvaffak olmadığını anladılar. Bu hal 1849, 1867 sene'lerinde daha elverişli kanun hükümlerinin çıkarılması neticesini doğurdu. Bu hükümlerle arazinin kesin surette tayin ve tesbit edilmiş olan bir kısmı köylü mülkü olarak ilân edildi; bu kısım arazi, mülkiyet hakkı zadedgâna ait olsa bile, hiç bir suretle büyük çiftlik'ere ilhak edilemeyecekti. Köylü mülkü olarak ilân edilen toprak'ar köylüler tarafından kendi arzu ve ihtiyarlarıyla satın alınabilir, yahut muhtelif şekillerde kira ile (emek veya hâsılat icarı, nakdî kira şeklinde) tedarik edilebilirdi. Köylü mülkünün bakasını temin edebilmek için, işletme biriminin muayyen bir minimal ölçüden aşağı düşmemesi de kanun hükümleriyle temin edildi. Bu suretle köylünün toprağı için yapılan mücadelelere nihayet verilmiş oldu; uzun vadeli nakdî kira akit'eri mutat hale geldi; müteakip 50 sene zarfında köylü'erin çoğu evvelce kira ile tuttukları toprakların mülkiyet hakkını elde ettiler; bazı kredi müesseselerinin de bu işlerde büyük yardımı dokundu. Köylülere ait hizmet mükellefiyet'eri tamamıyla ortadan kaldırıldı; işte bütün bu gelişmeler neticesindedir ki, köylü yaşama imkânlarına sahip olabildi; tar'ası, çayırı ve mer'ası ortalama bir hesap'a 45 hektarı buluyordu ki, bu suretle büyük köylü karakterini taşıyan ziraat işletmeler meydana çıkmış olmakta idi. Teksifi - intensif ziraat usulü gittikçe çoğalıyordu; her üç vi'âyette de kooperatifler yapılmakta idi. Asilzadeler artık ziraat meseleyle kat'î surette muvaffakiyetle netice'lenmiş göziyle bakıyorlardı; gerçekten de, Kurland, Livland ve Estonyada ekilip biçilen toprakların yarısından fazlası 20 inci asrın başlangıcında kanun vâzının himayesiyle bizzat köylü'erin elinde bulunuyordu.

Fakat bir çok bakım'ardan klâsik denecek kadar muvaffakiyetli olan bu tanzim ve ıslah faaliyetlerine rağmen yine iki türlü zorlukla karşılaşılmakta idi. Evve'â, toprağı olmıyan ziraat işçileri ve çok çocuklu köylü ailelerinin genç oğulları, toprak satın alabilmekte büyük zorluklarla karşılaşılıyor'ardı; çünkü şövalye çiftliklerinin büyük bir kısmı "Fideikomiss., usulüne, yâni arazinin bölünüp münferit parçalarının temlik edilememesi esasına bağlı bulunuyordu; şövalye çiftliklerine dahil toprakların ayrı ayrı parçalara (parçelles) bölünmesi çok nadirdi. Bu suretle sayıları gittikçe artan, hoşnutsuz, toprağı haris bir halk tabakası türemiş bu'unuyordu. Karşılaşılan ikinci zor'uğa gelince: Letonya ve Estonyalılarda milliyet duygusu kuvvetlendikçe, sayıları mahdut olan zengin Alman aristokrat-smıftı

ile geniş halk yığınları arasındaki tezatlar gittikçe derinleşiyordu (1). Halk, bazı şehirler istisna edilirse, idare işlerine hiç bir suretle iştirâk ettirilmiyordu. Üç Baltık vilâyetinde büyük çiftlik sahibi asilzadeler arasındaki sıkı iş birliği do'ayisiyle eskiden beri câri olan idare şekli halk tarafından bir nevi yabancı tahakkümü olarak hissediliyordu; Riga ve Reval endüstri şehirlerinde bu hislerin tezahürü o'an cereyanlar köylülere de tesir etmekte geçikmemişti. Bu sebeptendir ki daha 1905 te i'k Rus ihtilâliyle beraber üç Baltık vilâyetinde köylüler büyük çiftliklere ait bina ve sair tesisleri ateşe vermişler, bir çok Alman asilzadeleri öldürmüşlerdi. Nihayet 1918 de ikinci ihtilâl esnasında Letonya ve Estonya cümhuriyet'eri kurulduğu zaman, çok radikal hükümler taşıyan istimlâk kanunlarıyla (Estonyada 1919 senesinde, Letonyada 1920 de) büyük toprak mülkiyeti tazminatsız olarak ortadan kaldırıldı. Dev'et mülkü olarak i'ân edilen büyük şövalye çiftliklerinde o tarihten beri çok kuvvetli bir "iç kolonizasyon,, siyasetinin tatbikine başlanmıştır. Mülkleri müsadere edilen asilzade aile'lerinin çoğu, dedelerinin 700 senedenberi en yüksek içtimaî mevkiye buldukları memleketi terkedip uzaklaştılar.

Rusya'da da geçmiş asırlarda hür köylüler mevcuttu, hatta 14 üncü asırda bunların kanun vâzını tarafından korundukları rivayet edilmektedir. Fakat orta Avrupada o'duğu gibi Rusyada da zadegân ve ruhanî sınıfına mensup büyük arazi sahipleri pek kuvvetli vaziyette o'dukları için, toprak hâkimiyetinden çiftlik hâkimiyetine geçerken köylüleri adım adım kendilerine bağlamaya muvaffak olmuşlardı. Köylüler 16 ncı asırda büyük çiftlik hâkimiyetinin câri olduğu sahalarda ancak kira ile toprak edinebiliyorlardı, hareket serbesti'eri 1597 de kaldırılmıştı. Servaj 1649 senesinde kanun hükümleriyle tesbit edilmiş ye 1713 te daha ziyade şiddet'endirilmişti. Batı Avrupada aydın fikirli, terakki sever bir hükümdar olarak tanınmış olan imparatoriçe *II. Katherina* (1762 - 1796) devrinde köylülerin karşılaştıkları ağır ve kötü muamele en çekilmez ha'e gelmişti. Köy'ü çiftlik sahibi tarafından dövülür ve hesabı sorulmazdı; angaryalar ölçsüz denecek kadar çoktu. Serflerin toprak'arından avrı olarak alınıp satılması nadir tesadüf edilen hâdiselerden değıldi. *Katherina'nın* oğ'u çar *I. Paul* (1796 - 1801) ilk reform tec

(1) Letonya ve Estonyada genişliği 500 kilometre kareyi bulan büyük çiftliklere rastlamak mümkündür; asilzadelere ait çiftlikler ortalama hesapla aşağı yukarı 1700 hektar araziye sahip bulunuyordu.

rübelerini yaptı; *I. Nikolaus* (1825 - 1855) devrinde yer yer köy'ü ayaklanmalarıyla karşılaştı. Ancak Kırım harbi Rusya için muvafakiyetsizlikle neticelendikten sonra reform işlerine ciddiyetle başlandı. *Çar II. Alexandre* (1855 - 1881) servaja nihayet verdi. Fakat bununla henüz umumî ziraat rejiminde esaslı bir değişiklik vukua gelmiş olmuyordu : Köylünün ekip biçtiği toprakların mülkiyeti hâlâ büyük çiftlik sahiplerine ait bulunuyordu; köylüler ancak kiracılık suretiyle toprak edinebiliyorlar ve bir çok hizmetler ifasına mecbur tutuluyorlardı. Kanun köylüye ait toprağın ancak azamî ve asgarî ölçüsünü, ödenecek kira bedelinin miktarını tayin etmekte idi. Bu kanun hükümleri de Rusyanın muhtelif kısımlarına göre değişiyordu. Köylüye ait toprak hisseleri umumiyetle pek cüz'î, kira bedelleri ise çok yüksekti. Köylüler hayatlarını temin edebilmek için evlerinde öteberi imal edip satmak, yahut kışın şehirlerdeki fabrikalarda işçilik etmek mecburiyetinde kalıyorlardı. Köylüye toprak satın almak salâhiyeti tanınmakla beraber, işlerinde bu sa'âhiyeti bilfiil iktisaden kullanabilecek durumda olanlar pek azdı. Fakirlik ve sefalet Rus köyünün süreğen bir hastalığı idi, bu hastalık 1861 de köylünün hürriyete kavuşturulmasından sonra da sürüp gitmekte idi.

Köylünün fakr-ü-sefaletinin devamında ve hatta büsbütün artmasında "*Obschtschina*," müessesesinin de (buna yanlış olarak "Mir," deniliyordu) tesiri olmuştur; 1861 reformu bu tesiri ve onun neticesini asla değiştirememişti. "*Obschtschina*," köy cemaatinin o köye ait çayırlar üzerinde haiz olduğu kollektif mülkiyet demektir ki bu rejimde arazi periodik fasıla'arla köylüler arasında yeni baştan taksim edilmektedir. Bu garip müessese bir kaç asır evvel malî nü'â-hazalarla kurulmuştu; köyün vergi borçlarından bütün köylüler mesul oldukları için, köy cemaati bütün tar'aları kendi üzerine alıyor ve ayrı parçalarını intifa hakkı ve vergi yüküyle aile reisleri arasında taksim ediyordu. Buna göre köyde her yetişkin erkek evlât kendisine muayyen bir parça toprak verilmesini isteyebilirdi; o suretle her köylünün büsbütün yoksul düşmesine meydan verilmemiş o'uyordu. Fakat hiç bir kimse kendisine muayyen bir zamanla ölçülü olarak verilmiş olan tarla üzerinde *devamlı* bir hak sahibi değildi; bu yüzden hiç kimse de, kendisinin olmyan toprak üzerinde uzun-boylu is'ahata ehemmiyet vermiyordu. Köy nüfusu çoğaldığı takdirde, her şahsa düşen toprak payı da o çoğalışa uygun olarak ufaltılıyordu. "*Obschtschina*," bu suretle toprak bakımından terakkilere

set çekiyor ve köyde toprağın hasertini çeken yoksul insanların sayısını alabildiğine arttırıyordu.

Yukarda da söylediğimiz gibi, her köylüye toprak hissesini satın almak ve taahhüt ettiği külfetleri paraya tahvil edebilmek salâhiyeti verilmişti; bu hususlarda kendisine devlet tarafından da ödünç para verilebilirdi. Bu yolu takip etmek isteyenler ve edebilenler neticede “Obschtshina” dan da ayrılmış oluyorlardı. Bu tür köylüler bütün cemaat içerisinde bozguncu kimseler gibi karşılanıyordu. İşte büyük köylüler (“kulak,, lar) böyle bozguncu vaziyetinde oldukları için, fakir köy halkının daima nefretini çekiyorlardı; bu nefret büyük çiftlik sahiplerine karşı duyulan gazezkâr hislerden daha da kuvvetli idi; çünkü çiftlik sahipleri darda kalan köylülerine bir çok yardımlarda bulunabiliyorlardı. 1905 ihtilâlinde sonra *Stolypin*'in ziraat reform faaliyeti başladı; bu reformla “Mir,, sisteminin dağıtılması ve köylüleri devamlı surette kendilerine tahsis edilmiş olan toprakların mülkiyetini kazandırmak gayesi takip edilmekte idi. Fakat bu makul reform umumiyetle tatbikatta gerçekleştirilmeğe vakit kalmadan, 1917 de ikinci ihtilâl patlak verdi; bu ihtilâlin ilk kurbanları büyük çiftlik sahipleri ve onlardan sonra da büyük toprak sahibi köylüler (kulaklar) olmuşlardı. Küçük köylüler çiftlik sahiplerine ait bütün toprakları kendi ellerine geçirdiler ve o suretle toprak hırslarını doyurdular. Fakat teknik bakımdan pek geri durumda oldukları için, Bolşevik hükümet hepsini köy köy toparlayarak “Kolchos,, denilen mecburî teşekküller içerisinde birleştirdi. Köhözler her köylünün toprak üzerinde intifa hakkını tanımakla beraber, arazinin bîfiil ekip biçilmesini büyük işletmeler halinde sevk ve idare etmektedir. Bu vaziyete göre eski aristokrat toprak sahiplerinin haklarına şimdi devlet hâlef olmaktadır. Köylüler toprak üzerinde irsî intifa haklarına sahip olup köylerindeki büyük işletmelerde ziraat memurlarının sevk ve idaresi altında çalışmaktadır. Rus ziraatinin verimliliği, asıl ihtilâl devresinin (1917 - 1921) darlık ve kıtlık yılları atlatıldıktan sonra, gittikçe kuvvetli bir şeklide artmıştır. Bugün Rus köylüsü 1917 den evvelki senelere kıyasla daha mesut görünmektedir. Fakat bugünkü Rus sistemi —tahminimizde yanılmıyorsak— diğer Avrupa memleketlerinde hür köylü tarafından elde edilen başarıya erişebilmekten henüz çok uzaktır.

Nihayet *Romanya*'dan da, yani asırlarca Türk idaresine tâbi kılınan *Eflak ve Buğdan* prensliklerinden bir kaç kelime ile bahsedelim. Burada da, bilhassa tabii ârızaların toprak hâkimiyeti

rejimine ve büyük işletmelere mâni teşkil ettikleri dağlık bölgelerde geçmiş asırlarda hür köylüler mevcuttu. Fakat düzlük ve ovalık sahalarda büyük çiftlik sahipleri ("Bojar,, lar) köylüleri zamanla hâkimiyetleri altına almaya, toprağa bağlamaya muvaffak oldu'ar, her birine ölçüsüz, yâni haftanın bir veya bir kaç günüyle mukayyet olmayan hizmetler yüklediler. Hürriyetlerini kaybetmiş olan bu köylülere "români,, veya "viccini,, deniyordu. Bunlar yanında toprağı küçük küçük parçalar halinde kiralayan köylülere de rastlanıyordu. "Slobozi,, veya "Plugari,, denilen bu köylüler çiftlik sahiplerine mahsul'lerinden bir kısmını vermek ve hizmetlerinde çalışmak mecburiyetinde idiler; bunlar da zamanla hürriyetlerini kaybederek bütün soy ve sop'ariyle çiftlik sahiplerinin hâkimiyeti altına girdiler. 17 inci asırda bu sistem her iki prenslikte de cârî idi, 18 inci asırda ise köylüyü müthiş surette ezmeğe başlamıştı. Buğdan —her halde komşu Rusyadaki örf ve âdetlerin tesiriyle— serf köylülerin topraklarından ayrı olarak alınıp satıldıklarına dahi rastlamak mümkünü. Bir çok hallerde, dehşet'i eziyetlere katlanan köylüler düşükleri fiilî kö'elik durumundan kurtulmak için, topraklarından kaçıp uzaklaşmak yollarını arıyorlardı. 18 inci asır ortalarında prenslerin reform tecrübe'eri sürekli bir muvaffakiyet temin edememişti. Avustuya - Macaristan İmparatoru *II. Josef*'in tesiri altında 1790 danberi her iki prenslikte köylülere ait kü'fetlerin hiç olmazsa sabit şekilde tayiyine bağlanmıştı. Prenslik idaresi 1831 de Rus umumî valisi *Kissileff*'m delâ'etiyle ehemmiyetli terakkiler temin edebildi. Bu zatın hazırladığı "Réglement organique,, ünvanlı kanun Buğdan her köylü ailesine 3,3 - 7,7 hektar, Eflak 2,1 - 4,4 hektar toprak tahsis ediyordu. Buna mukabil köylü, kanun hükümleriyle tesbit edilen bazı hizmetleri yüklenecek ve mahsulün onda birini aynı olarak verecekti; aynı zamanda köylü çocuklarının "bojar,, ların çiftliğinde uşak, hizmetçi vesair sıfatiyle çalışmaları da derpiş edilmişti. Köylü filyatta henüz hareket serbestisine sahip değildi. 1831 de tevzi edilen toprak parça'arı bir köylü ailesinin geçimini temin edemeyecek kadar ufaktı. Köylüler ekseriya gıdasızlıktan bitkin vaziyette idiler, çoğu yarı yarıya toprak içerisine gömülü kulübe'erde yaşıyorlardı.

Rusyada çar *II. Alexandre*'in köylüyü hürriyete kavuşturmak hususundaki faaliyetlerini örnek edinerek, 1864 te Prens *Alexandre Cuza* (bu zat Eflak ve Buğdam birleşik olarak idare eden ilk prensti) Bojar'ların pek şiddetli direnmelerine rağmen yeni bir re-

form faaliyetini tatbika baş'adı : Angaryalar kaldırıldı ve köylüler serbest mülkiyete sahip hür insanlar haline getirildi. Köy'üler, koşum hayvanlarının (öküzlerin) sayıma göre Buğdanda 2,3 - 7,9 hektar, Eflakta 2,3 - 5,5 hektar toprak elde ettiler Arazi taksiminde büyük çiftlik sahip'lerinin toprakları yetmediği hal'erde devlet bizzat kendi mirî topraklarını köylüler arasında taksim etmekten çekinmedi. Devlet aynı zamanda çiftlik sahiplerine terkettikleri topraklar için tazminat da verdi. Köylüye bu suretle kazandırılmış olan toprağın otuz sene müddet'e büyük çiftlik sahipleri tarafından tekrar satın alınmaması da temin edilmişti. Ziraî reform işlerinde pek büyük bir terakki adımı gösteren bu kanundan aşağı yukarı 400,000 köylü ailesi istifade etmişlerdi; sayıları tahminen 150,000 bulan ve koşum hayvanları o'mıyan fakir köylüler toprak edinemediklerinden "Bojar,, lar'a mukavele yaparak büyük çiftlik işletmelerinde çalışmak mecburiyetinde kalmış'ardır. O zamana kadar memlekette bir çok çingenelerin tâbi o'dukları kölelik usulüne de aşağı yukarı aynı senelerde nihayet verildi.

Prens *Cuza*'mn reformü bizzat kendi tahtından feragat etmesine mal oldu; kendisi de asilzade olmakla beraber, bunların şiddetli muhalefeti ile karşılaştı ve 1866 da çeki'meğe mecbur kaldı. Fakat başardığı eser bir daha ortadan kaldırı'amadı. Buna rağmen köylüler hâlâ dar ve sıkıntılı bir durumda bulunuyorlardı; çoğunun toprağı ailelerini doyurmaya yeter miktarda değildi. Köy'ü ihtiyaçlarına yetecek mer'alardan da mahrumdu. Hayvanları iyi beslenmediği için, gördük'eri işler de o nisbette azdı. Yetiştirilen hayvan miktarı azaldıkça, tarlada kullanılacak gübre de aza'ıyordu. Bu sebeple bir çok köylüler, hayatlarını temin edebilmek için, büyük arazi sahiplerinden toprak kiralamak ve ona mukabil çiftliklerde bazı hizmetleri üzer'lerine almak mecburiyetinde kalıyorlardı. Bundan başka bir çok bojarlar kendi çiftliklerinde oturmıyorlar, topraklarını büyük köylülere kira ile veriyorlardı, bun'ar da çarçabuk zenginleşebilmek için, küçük kiracı köylülere pek ağır şartlar yüklemekte idiler.

Bu sebeplerle 1907 de memleketin bir çok yerlerinde ancak kanlı çarpışmalarla önü a'inabilen ziraî ihtilâl'ler başgösterdi. Artık yeni reformlara mutlak surette ihtivaç olduğu anlaşıyordu. Devlet yeni bir reform kanunu çıkararak köylü'ere hayvanların beslemeğe yeter derecede otlak kazandırabilmek için büyük çiftlik sahiplerini toprak terketmeğe mecbur etti. Aynı zamanda büyük kira mültezimleri usulüne de nihayet vererek köylüler arasında kira kooperatifle-

rinin kurulma ve yerleşmesine yardım etti. "Obştea,, denilen bu kiracı kooperatifleri bütün büyük çiftlikleri kira ile tutuyor ve bunları üyelerine ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda tevzi ediyordu. Köy mektepleri de, çocuklara ziraat hakkında lüzumlu dersler verebilmek için bahçeli müesseseler haline getirilmişler ve daha bir çok cihetlerden ıslah edilmişlerdi. Ayrıca hususî bazı mahsullerin yetiştirilmesine de büyük bir önem verilmekte idi (meselâ bağcılık, tütünçülük, ipek böcekçiliği ilh.). Bütün bu yenilikler sayesinde köylü bir dereceye terakki imkânlarına kavuşmuş olmakla beraber, toprağa karşı duyduğu açlık henüz giderilememişti.

1918 den beri Rusyadan sızıp gelen haberler Romen köylüleri arasında büyük heyecanlar doğuruyor ve onları radikal yollara teşvik ediyordu. Rusyada olduğu kadar muazzam bir ziraî ihtilâli önleyebilmek için, hemen 1 inci cihan harbinden sonra yeni bir kanun çıkartılarak çiftlik sahiplerinin elinde bulunan büyük toprak mülkiyetinin azamî sınırları tesbit ve bu suret'e eski köylüler'e yeni yerleşenlere dağıtılmak üzere pek geniş arazi parçaları elde edilmiş ve o tarihten beri Romanyada büyük çiftliklerin bütün ekim toprak'arındaki payları birinci cihan harbinden evvelki zamanlara kıyasla pek azalmıştır. 1919 senesinde işgal edilen Siebenbürgen'de istimlâkler Eflak ve Buğdanda olduğundan çok daha radikal şekilde tatbik edilmiştir; bunun sebeplerinden bir kısmını milliyetçi temayüllerde aramak lâzımgelir; çünkü takip edilen gaye Siebenbürgen'de büyük emlâk sahibi Macar asilzadelerin nüfuz ve hâkimiyetini kırmaktı.

Milliyetçi temayüllerle ziraat politikasına ait düşünce'ler, birinci Cihan harbinden sonra *Litvanya*'da, *Çekoslovakya*'da ve kısmen *Ponya*'da yapı'an ziraî reformlarda da aynı şekilde yanyana müessir olmuşlardır. Bütün bu mem'eketlerde, evvelce başka milletlerden asilzadelere ait olan ve şimdi istimlâk edilen büyük çiftlik arazisine asıl o memleketlerin halkını teşkil eden millî unsurlar yerleşti'di. Prusya devleti de 1886 - 1914 senelerinde *Posen* ve batı Prusya vilâyetlerinde aynı şekilde Alman köylülerini Po'onya asilzadelerine ait topraklara yerleştirmişti; yalnız bu topraklar umumiyetle serbest şekilde satın almarak elde edilmişti; kanun hüküm'eriyle tazminat mukabilinde istimlâk yoluna gidildiği haller çok nadirdi. Eskiden şövalyelere ait olan topraklar üzerinde "iç ko'onizasyon,, faaliyetlerine,, birinci cihan harbinden sonra da büyük bir gayretle devam edildi. Yeni köylülerin toprağa yerleştirilmesinde ekseriya takip

edilen hukukî şekil toprağın ranta bağlanması usulü ("Rentengut,") dur; bu usule göre sermayeleri kıt olan köylüler sahip oldukları toprağın bedelini yirmi, otuz sene gibi bir müddet zarfında muayyen rantlar tediyesiyle ödemeği taahhüt ederler. Borç tamamıyla ödeninceye kadar mülkiyet hakları mahdud kalır; ranta bağlı toprağı parça parça satmalarına müsaade edilmez. Bu suretle toprağı yerleştirilen köylüler için âmme hukuku otoritesine dayanan yeni bir toprak hâkimiyeti ortaya çıkmış olmaktadır; fakat bu türlü hâkimiyet rejiminde orta çağlardaki toprak sistemlerinin hatalı ve sakat noktalarına (angaryalar, şahsî hürriyetsizlik v.s.) yer verilmemiştir. İç kolonizasyon işlerinde kısmen devlete ait mirî topraklar da taksim edilmiştir. 19 uncu asır baş'angıcında büyük ziraat işletmelerinin köylü işletmelerine mutlak surette üstün oldukları kanaati henüz umumiyetle hâkim bulunuyordu. Fakat bu fikir, köylünün tahsil ve terbiye seviyesi Avrupanın her yerinde yükselip ziraî meslek mektepleri, ziraati temsil eden matbuat ve ziraî kooperatifler küçük çiftçileri aydınlatmak ve yetiştirmek hususunda pek parlak neticeler elde ettikleri zamanlardanberi terkedilmiştir. Ötedenberi büyük arazi sahiplerinin hâkim hulunduk'arı bir memleket olan İngilterenin 18 inci asır sonlarına doğru Avrupa ziraatında haiz olduğu nüfuzlu vaziyet bugün bir çiftçi memleketi olan Danimarkaya geçmiş bulunmaktadır. *İrlandada*, kiracılık durumundan ötedenberi hoşnutsuz olan köylüler nihayet topraklarının mülkiyet hakkını elde edip yüzleri güldükten sonra, bütün memleketin tam bir gelişme ve serpilmeye kavuştuğı şüphe götürmez bir hakikattir.

Son iki asrın büyük ziraî reformları neticesinde şüphesiz hiç bir memleket köylü için hakikî bir cennet hal'ine gelmemiştir; hatta bütün hatalardan kaçıldığı ve köylünün hür, müstakil bir iktisadî işletmeye ve toprağının mülkiyetine sahip kıldığı hallerde bile, neticeleri bu kadar büyük bir iyimserlik'le karşılamak doğru olmaz. Çünkü hürriyete ve toprak mülkiyetine kavuşturulmuş olan köylünün hürlüğünü tekrar kaybederek başkalarına tâbi vaziyete düşmesi tehlikesi her zaman olduğu gibi bugün de mevcut bulunmaktadır. Köylünün hesapsız hareket, yahut cahillik dolayısıyla verimli olmayan birtakım masraflara girmesi ve neticede borçlanması mümkündür. Bilhassa miras taksiminde tar'alara, çift hayvanlarına ilh. haddinden fazla kıymet biçilmesi halinde mirasçı ağır bir borç yükü altına girebilir ve bu kadar borçlanmaya rağmen toprağını bakımsız bırakmış olur. Bu gibi hallerde köylünün ağır faiz ödemek mecbu-

riyetiyle âdeta köle haline düşmesi ihtimali, eskiden büyük arazi sahiplerine karşı yüklenmek zorunda olduğu rant külfetinden daha kötü neticeler doğurabilir. Aşırı borç yükü altında kalan köylünün mülkü er geç arttırma ile satışa çıkarılmak âkibetine mahkûm kabır. Köylünün lüzumlu makinelerini, tohumluğunu veya hayvanlarını ödünç para ile satın aldığı ve o suretle tüccara bağlandığı hal'erde de aynı neticeler başgösterir. Tüccar bu hallerde ekseriya borçlusunun mahsulünü her sene pek düşük bir fiyatla almak imkânını kolayca elde eder. Köylünün bu suretle tüccara karşı âdeta köle vaziyetine düşmesi mülkünün yıkılmasına ve arttırma ile satışa çıkarılmasına sebebiyet verir. Avrupada köylüler, her iki tehlikeye karşı korunmak için 19 uncu asrın ikinci yarısından sonra yavaş yavaş ziraat kooperatifleri (Raiffeisen sistemini) inkişaf ettirmişlerdir. Fakat bu usul bulunup tatbik edilinceye kadar, bin'erce köylü mahvolup gitmiştir. Çok ağır vergi yükü de köylüyü felce uğratabilir, bilhassa ehemmiyetli ziraat ürünlerinin fiyatı düştüğü sırada vergiler arttırılacak olursa, köylü büsbütün yıkılmak tehlikesile karşılaşır. Bazı mem'eketlerde köylü toprağı üzerindeki ipotekler ve tüccara borçları dolayısıyla âdeta köle vaziyetine düştüğü gibi, vergiler yüzünden de yine avni âkibete maruz kalmaktadır. 20 inci asır harp'lerinde maalesef dördüncü bir kölelik ihtimali de tehdit edici bir hal almaktadır : Köylüye harp iktisadı için önem'i savılan toprak ürünlerini yetistirmek ve mahsulünün ekseriya pek büyük bir kısmını devlete teslim etmek mecburiveti yüklenmektedir. Bu türlü tedbirler karşısında köylünün iktisadi faaliyetlerinde hesaolı hareket edebilmek imkânı tamamiyle bertaraf edilmiş olur. Köylü, kendi kazancı olmadan çalışır. mahsulünü teslim eder ve sermavesi elleri arasından kaybolur gider. Köylü evlerine asker yerleştirmek, yol yaptırmak v.s. gibi âmme hukukuna ait vazife ve külfetler de eski zamanlardan buğüne kadar sürüp ge'miş olabilir, yahut yeniden ihdas edilir. Köylü bu gibi külfetlerden kaçınmak, yahut para ile bedelini ödevip kurtulmak imkânına da şehirlive nazaran daha az sahiptir. Bütün bu zor'uklardan başka çifte kendi başına mahsullerinin fiyatına müessir olmak imkânından da mahrumdur. Temasta bulunduğu pazar milletlerarası pazarlara ne kadar bağılı bulunursa, fiyat üzerindeki tesirleri o derecede azalır. Avruoada bugün sırf kendi yaşıyla kavrulan ve dış pazarlarla ilişkisi olmayan bir köylü mevcut değildir. Her biri mahsulünü satmak ve vine her biri muhtaç olduğu âletleri, yapı m'zemesini, sun'i gübresini ve hazan da to-

humluğunu ve hayvanlarının yemini hariçten satın almak mecburiyetindedir. Piyasa fiyatlarının inip çıkışı köyünün gücü yetmediği bir baht ve şans işidir : Bazan hiç ummadığı bir zamanda köylüyü servete boğar, bazan da bütün bir yıllık hâsılatını ellerinden alır götürür. Bu vaziyet Avrupa çiftçilerini, menfaatlerini korumak için, aralarında birleşmeğe ve o suretle memleketlerinin ziraat, ithalât ve ihracat politikasına müessir olmaya sevketmiştir. Almanyada 1933 denberi nasyonal sosyalizmin ziraat politikasındaki tecrübelerinin köklerini de yine burada aramak lâzımdır. Bütün bu hallerde *emniyet* ve *hürriyet* şıklarından birinin seçilmesi icabedeceği anlaşılmıştır. Köylü ne kadar hürriyet sahibi olursa, piyasa ile serbest temaslarında emniyetten o derecede mahrum bulunur. Bunun aksine olarak, kooperatifler veya devlet yardımı ile köylüye ne kadar emniyet verilirse, hürriyetten de o derecede feragat etmesi lâzımgelir. Köylü kendi emniyetini ancak yetiştirdiği mahsulleri ve hayvan'arı çeşitlendirmek suretiyle arttırabilir. En fazla tehlikeye maruz olan ziraat şekli umumiyetle tek cepheli olan faaliyetlerdir (Monokü'tür). Zamanımızda Avrupa (bilhassa batı ve orta Avrupa) köylüsü faaliyetlerinin çeşitliliği ile Asya ve Amerikadaki ekseri köylü'lerden derin farklarla ayrılmaktadır. Avrupada liberalizmin meydana getirdiği yüksek kültür seviyesi ve onu gerçekleştiren zengin vasıtalar (mektepler, matbuat, bir'ik ve dernekler) olmadan bu kadar çeşitli bir faaliyete erişmek mümkün olamazdı. Köylünün şahsı, toprağı ve iktisadî işletmesi hürriyete kavuşturulduktan sonradır ki, bütün cemiyet hayatının kalkınma ve yükselmesi için gereken temeller hazırlanmış olmaktadır.